

**วัฒนธรรมและการทำให้ (ไม่) เป็นประชาธิปไตย:
มายาคติเกี่ยวกับ “ภาวะยกเว้นของตะวันออกกลาง”
Culture and (Un)Democratization:
The Myth of “Middle East Exceptionalism”**

ไพลิน กิตติเสรีชัย*

Pailin Kittisereechai

วริศรา อิมพิทักษ์**

Varisara Impithuksa

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้ต้องการหักล้างความเชื่อเกี่ยวกับ “ภาวะยกเว้นของตะวันออกกลาง” ที่ว่าประเทศในภูมิภาคตะวันออกกลางไม่สามารถเปลี่ยนแปลงเป็นประชาธิปไตยได้เนื่องจากวัฒนธรรมทางการเมืองของตะวันออกกลางไม่สนับสนุนการปกครองในระบอบประชาธิปไตย เนื้อหาในบทความแบ่งออกเป็นสามส่วน ส่วนแรกจะเป็นการอธิบาย “ภาวะยกเว้นในตะวันออกกลาง” ผ่านปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมทางการเมืองซึ่งถูกหล่อหลอมมาจากศาสนาอิสลามและวัฒนธรรม “เผ่าชนนิยม” (tribalism) อีกสองส่วนต่อมาเป็นการหักล้างข้อเสนอบนภาวะ

* ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
Department of Political Science and Public Administration, Faculty of Social
Science, Kasetsart University. Corresponding author, e-mail : fsocplkc@ku.ac.th

** ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
Department of Political Science and Public Administration, Faculty of Social
Science, Kasetsart University. Corresponding author, e-mail : fsocvri@ku.ac.th

ยกเว้นในตะวันออกกลางที่ผูกอยู่กับวัฒนธรรมทางการเมืองของคนในตะวันออกกลาง โดยในส่วนที่สองเป็นการอธิบายถึงปัจจัยชนชั้นนำอันเป็นสาเหตุที่แท้จริงที่ทำให้ประเทศในภูมิภาคนี้ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นประชาธิปไตย โดยชี้ให้เห็นถึงวิธีการและกลไกที่ผู้ปกครองในภูมิภาคนี้ใช้เพื่อดำรงไว้ซึ่งอำนาจของตน ในส่วนสุดท้ายอธิบายถึงเหตุการณ์ “อาหรับสปริง” ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญที่ใช้หักล้างความเชื่อเกี่ยวกับภาวะยกเว้นในตะวันออกกลาง เพราะปรากฏการณ์นี้แสดงให้เห็นว่าประชาชนในภูมิภาคมีความต้องการขึ้นพื้นฐานตลอดจนสิทธิ เสรีภาพ ไม่ต่างไปจากคนในภูมิภาคอื่นๆ และพร้อมที่จะลุกขึ้นมาเรียกร้องต่อสู้เพื่อสิ่งเหล่านั้น

คำสำคัญ : ตะวันออกกลาง, การทำให้เป็นประชาธิปไตย, ภาวะยกเว้น, วัฒนธรรมการเมือง

Abstract

The main purpose of this paper is to argue against the notion of “Middle East Exceptionalism”—the belief that the political culture of Middle Eastern people does not support democracy. The first part of this paper elaborates on Middle Eastern political culture deriving from Islam and tribal culture while the last two parts explain why such a notion can at best be a myth. The true cause of the undemocratic Middle East is portrayed in the second part which emphasizes the role of elites within the region who try to maintain their authoritarian power by using various methods and mechanisms. The last part of this paper explores one of the most important pieces of evidence showing that the political culture of Middle Eastern people is not the culprit for the region being undemocratic. That evidence is “Arab Spring” in which people in the Middle East showed their desires for political rights and

freedom and their willingness to fight for them.

Keywords : Middle East, democratization, exceptionalism, political culture

บทนำ

ณ ขณะนี้ คงไม่มีใครปฏิเสธว่าตะวันออกกลางคือภูมิภาคที่ไร้เสถียรภาพมากที่สุดในโลก ความรุนแรง โกลาหล วุ่นวายที่เกิดขึ้นในภูมิภาคได้ทวีความรุนแรงมากขึ้นหลังจากเกิดเหตุการณ์ที่รู้จักกันในนาม “อาหรับสปริง” ที่เริ่มต้นขึ้นในประเทศตูนิเซียเมื่อปลายปี 2010 หากย้อนเวลากลับไปเมื่อประมาณ 5 ปีที่แล้ว ทวีโลกต่างจับตามองเหตุการณ์ในครั้งนั้นที่ผู้คนในหลายประเทศในภูมิภาคต่างออกมาตามท้องถนนเพื่อประท้วงเรียกร้องการแก้ไขปัญหาปากท้องจากรัฐบาล จนบานปลายไปเป็นการเรียกร้องสิทธิ เสรีภาพและการโค่นล้มรัฐบาลเผด็จการที่ปกครองประเทศเหล่านี้มายาวนาน ว่าสุดท้ายแล้วภูมิภาคที่มีระดับการเป็นประชาธิปไตยที่ต่ำที่สุดในโลกจะสามารถเปลี่ยนแปลงเป็นระบอบที่ให้สิทธิ เสรีภาพกับประชาชนได้อย่างแท้จริงหรือไม่ แต่เวลาเกือบครึ่งทศวรรษที่ผ่านมาสถานการณ์ในตะวันออกกลางกลับยิ่งเลวร้ายลง เพราะการโค่นล้มระบอบเผด็จการเหล่านั้นไม่ได้นำไปสู่การเปลี่ยนผ่านเป็นประชาธิปไตยตามที่หลายคนคาดหวัง แต่กลับยิ่งทำให้เกิดสุญญากาศทางอำนาจแล้วเปิดช่องให้กลุ่มก่อการร้ายที่ต้องการเคลื่อนไหวโดยอ้างอิงตัวเองกับศาสนาอิสลามอย่างกลุ่มรัฐอิสลาม (Islamic State - IS) และ อัลกออิดะฮ์ (Al-Qaeda) ก้าวขึ้นมามีบทบาทและสร้างความซับซ้อนให้กับสถานการณ์ที่เปราะบางและรุนแรงเป็นทุนเดิม เมื่อเรื่องราวเป็นเช่นนี้ จึงไม่น่าแปลกใจที่ “ภาวะยกเว้นของตะวันออกกลาง” หรือ “Middle East Exceptionalism” จะกลายเป็นประเด็นที่ถูกหยิบยกขึ้นมาใช้วิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอีกครั้ง ดังเช่นข้อเขียนบางส่วนของ Andrew Green อดีตเอกอัครราชทูตสหราชอาณาจักรประจำซีเรียและซาอุดีอาระเบียที่ว่า

“The enthusiasm of yester-year for the “Arab Spring” has proved entirely misguided. It has led to chaos

in Egypt and anarchy in Libya. Those determined to be “on the right side of history” now find themselves on the wrong side of the argument. Democracy is empathically not the solution for extremely complex societies and Western meddling only makes matters immeasurably worse. The fundamental reason for our failure is that democracy, as we understand it, simply doesn’t work in Middle Eastern countries where family, tribe, sect and personal friendships trump the apparatus of the state.” (The Telegraph, 2014)

“ภาวะยกเว้นของตะวันออกกลาง” คือข้อเสนอที่ว่าภูมิภาคตะวันออกกลางนั้นไม่สามารถเปลี่ยนเป็นประชาธิปไตยได้¹ และสาเหตุหลักประการหนึ่งที่ถูกหยิบยกมาอธิบายก็คือ วัฒนธรรมทางการเมืองของคนในภูมิภาคไม่สนับสนุนต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ดังตัวอย่างในข้อเสนอของ Andrew Green ข้างต้น บทความชิ้นนี้ต้องการแสดงให้เห็นว่า “วัฒนธรรมทางการเมือง” ของคนในตะวันออกกลางไม่ได้เป็นอุปสรรคในการเปลี่ยนแปลงเป็นประชาธิปไตย และความเชื่อเรื่อง “ภาวะยกเว้นของตะวันออกกลาง” นั้นเป็นเพียงมายาคติที่นำมาใช้อธิบายเพื่อทำให้ดูเหมือนว่าภูมิภาคดังกล่าวมีความแตกต่างและผิดปกติไปจากส่วนอื่นๆ

¹ จากข้อมูลของ Freedom House ที่จัดทำรายงาน *Freedom in the World* มาทุกปีนั้นชี้ให้เห็นว่าตะวันออกกลางคือภูมิภาคที่มีประเทศที่ถือว่าเป็นประเทศ “free” น้อยที่สุด โดยข้อมูลล่าสุดในปี 2015 จากทั้งหมด 18 ประเทศ มีประเทศที่ถือว่าเป็นประเทศเสรีอยู่เพียง 2 ประเทศ คืออิสราเอลและตุนิเซีย (คิดเป็น 11%) ส่วนประเทศที่อยู่ในสถานะ “partly free” มีอยู่ 3 ประเทศ (คิดเป็น 17%) นอกเหนือจากนั้นคืออีก 13 ประเทศถูกจัดว่าเป็นประเทศ “not free” (คิดเป็น 72%) นับว่าเป็นอัตราส่วนที่สูงมาก รายละเอียดเพิ่มเติมดู Freedom House, *Freedom in the World* 2015 retrieved May 29, 2015 from https://freedomhouse.org/sites/default/files/01152015_FIW_2015_final.pdf

ของโลก แต่แท้ที่จริงแล้วตะวันออกกลางก็ประสบกับปัญหาที่ภูมิภาคอื่นๆ เคยประสบแต่ในบริบทที่แตกต่างออกไป

เนื้อหาในบทความชิ้นนี้แบ่งออกเป็นสามส่วน โดยส่วนแรกจะเป็นการอธิบาย “ภาวะยกเว้นในตะวันออกกลาง” ผ่านปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมทางการเมืองซึ่งถูกหล่อหลอมมาจากส่วนที่สำคัญได้แก่ ศาสนาอิสลามและวัฒนธรรม “เผ่าชนนิยม” (tribalism) เพื่อแสดงให้เห็นถึงอรรถาธิบายเกี่ยวกับภาวะยกเว้นดังกล่าว อีกสองส่วนต่อมาจะเป็นการหักล้างข้อเสนองานเกี่ยวกับภาวะยกเว้นในตะวันออกกลางที่ถูกผูกอยู่กับวัฒนธรรมทางการเมืองของคนในตะวันออกกลาง โดยในส่วนที่สองนั้นจะเป็นการอธิบายถึงสาเหตุที่แท้จริงของการที่ภูมิภาคนี้ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงเป็นประชาธิปไตยได้ เนื่องจากผู้ปกครองและชนชั้นนำของประเทศต่างๆ ในภูมิภาคนี้มีการใช้วิธีการ กลไก ที่แตกต่างหลากหลายในการดำรงไว้ซึ่งอำนาจทั้งในกรณีของประเทศที่มีรายได้จากน้ำมันและก๊าซธรรมชาติ และกรณีของประเทศที่ไม่ได้มีรายได้ดังกล่าว โดยจะยกกรณีศึกษาสองกรณีได้แก่สหรัฐอเมริกาสำหรับเอมิเรตส์และจอร์แดน เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นถึงวิธีการในการดำรงไว้ซึ่งอำนาจและระบอบเผด็จการของประเทศในภูมิภาค ในส่วนสุดท้ายของบทความจะอธิบายถึงสาเหตุของเหตุการณ์ “อาหรับสปริง” ซึ่งผู้เขียนเชื่อว่าเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่ใช้หักล้างความเชื่อเกี่ยวกับ “ภาวะยกเว้นในตะวันออกกลาง” เนื่องจากการประท้วงในครั้งนี้ไม่ได้เกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลาม ไม่ใช่การต่อต้านศัตรูอย่างอิสราเอลเหมือนในอดีต แต่เป็นการประท้วงที่มีรูปแบบที่ไม่ได้แตกต่างไปจากการประท้วงที่เกิดขึ้นในภูมิภาคอื่นๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าตะวันออกกลางไม่ใช่ช้อยยกเว้นและประชาชนในภูมิภาคก็มีความต้องการขั้นพื้นฐานตลอดจนสิทธิและเสรีภาพเช่นเดียวกับคนที่มีเชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรมอื่นๆ

วัฒนธรรมทางการเมืองในตะวันออกกลาง

การศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางการเมืองเป็นแนวทางการศึกษาการเมืองเปรียบเทียบระลอกแรกที่เกี่ยวข้องกับเงื่อนไขของการพัฒนาประชาธิปไตยในขณะ

งานของ Seymour Lipset ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างระดับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและประชาธิปไตย² นักวิชาการอย่าง Gabriel Almond และ Sidney Verba ได้ชี้ให้เห็นถึงเงื่อนไขทางวัฒนธรรมที่เอื้อต่อการทำงานของโครงสร้างสถาบันในระบอบประชาธิปไตย³ (ไชยวัฒน์ คำชู และนิธิ เนื่องจำนงค์, 2555, 45-46) โดยวัฒนธรรมทางการเมืองนั้นหมายถึง ทศนคติและพฤติกรรมทางการเมืองของประชากรอันส่งผลต่อรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนและระบบการเมือง และวัฒนธรรมยังส่งผลต่อรูปแบบและการทำงานของสถาบันทางการเมืองในชุมชนทางการเมืองนั้นๆ เพราะวัฒนธรรมทางการเมืองเป็นตัวกำหนดทศนคติของปัจเจกอันมีผลโดยตรงต่อบทบาทและพฤติกรรมทางการเมืองของเขาเหล่านั้น⁴ (Hooghe, 2011, 201) ฉะนั้นเมื่อพิจารณาจากปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมทางการเมือง ก็จะมีทั้งวัฒนธรรมที่สนับสนุนการปกครองในระบบประชาธิปไตยและวัฒนธรรมที่ไม่เอื้อต่อการปกครองในรูปแบบดังกล่าว ซึ่งวัฒนธรรมทางการเมืองของคนในภูมิภาคตะวันออกเฉียงนั้นถูกวิพากษ์วิจารณ์จากนักวิชาการจำนวนหนึ่งว่าไม่เอื้อต่อการปกครองแบบประชาธิปไตย

วัฒนธรรมทางการเมืองของประชาชนในตะวันออกเฉียงได้รับอิทธิพลมาจากสองส่วนคือ ศาสนาอิสลามและวัฒนธรรมเผ่า (tribal culture) ในประเด็นเรื่องศาสนามีการถกเถียงกันอยู่มาก เนื่องจากประเทศที่ประชาชนส่วนใหญ่เป็นชาวมุสลิมบางประเทศก็สามารถใช้ระบบการปกครองรูปแบบประชาธิปไตยได้เช่น เซเนกัล แอลเบเนีย และอินโดนีเซีย (Stephan and Linz, 2013, 17-8) แต่ใน

² สำหรับรายละเอียดเพิ่มเติม ดู Seymour M. Lipset, 'Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy', *The American Political Science Review*, Vol. 53, No. 1 (Mar., 1959), pp. 69-105.

³ สำหรับรายละเอียดเพิ่มเติม ดู Gabriel Almond and Sydney Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations* (Princeton, Princeton University Press, 1963).

⁴ พวกที่ศึกษาการเมืองเปรียบเทียบในกรอบ “สถาบันนิยม” หรือ “institutionalism” จะมองในมุมกลับคือ วัฒนธรรมทางการเมืองไม่ได้เป็นตัวกำหนดรูปแบบของสถาบัน แต่สถาบันทางการเมืองต่างหากที่ส่งผลต่อวัฒนธรรม ทศนคติ พฤติกรรมทางการเมืองของปัจเจกในสังคมหนึ่งๆ

ขณะเดียวกันศาสนาอิสลามเป็นศาสนาที่เกี่ยวข้องกับทุกแง่มุมของชีวิตไม่ว่าจะเป็นด้านความเชื่อ จิตวิญญาณ การเมือง และเศรษฐกิจ และปฏิเสธที่จะใช้ระบบการตัดสินใจแบบอิงตามเสียงข้างมากตามหลักประชาธิปไตย โดยข้อเสนอนี้ปรากฏอยู่ในงานเขียนของนักวิชาการทางด้านสังคมศาสตร์จำนวนหนึ่ง เช่น Samuel P. Huntington (1984, 214) ที่เสนอว่าความเชื่อและวัฒนธรรมแบบอิสลามนั้นเป็นปัจจัยขัดขวางการพัฒนาประชาธิปไตย ตลอดจนหลักการที่เกี่ยวข้องกับประชาธิปไตย เช่น พหุนิยม และปัจเจกนิยม และในงานเขียนของ Elie Kedourie นักประวัติศาสตร์ตะวันออกกลางชาวอังกฤษ ที่อธิบายถึงความแปลกแยก ความขัดแย้ง และการเข้ากันไม่ได้ของวัฒนธรรมทางการเมืองอิสลามกับหลักการพื้นฐานของประชาธิปไตย

“The notion of popular sovereignty as the foundation of governmental legitimacy, the idea of representation, or elections, of popular suffrage, of political institutions being regulated by laws laid down by a parliamentary assembly, of these laws being laid down by a parliamentary assembly, of these laws being guarded and upheld by an independent judiciary, the ideas of the secularity of the state, of society being composed of a multitude of self-activating groups and associations—all of these are profoundly alien to the Muslim political tradition.” (Quoted in Tessler and Gao, 2005, 95)

อย่างไรก็ตาม ความเห็นข้างต้นเป็นเพียงการตีความรูปแบบหนึ่งของอิสลาม และยังมีนักวิชาการ นักเคลื่อนไหว และประชาชนทั่วไปอีกจำนวนไม่น้อยที่เห็นว่าความเชื่อของศาสนาอิสลามนั้นไม่ใช่เป็นสิ่งที่แปลกแยกจากแนวคิดของประชาธิปไตย อย่างเช่น หลักคำสอนที่เชื่อในความเป็นหนึ่งเดียวของพระผู้เป็นเจ้า หรือที่เรียกเป็นภาษาอาหรับว่า *tawhid* นั้น นักวิชาการชาวซูดาน Abdelwahab

El-Affendi (2000 quoted in Esposito and Voll, 2001) ได้ตีความไว้ว่า

"No Muslim questions the sovereignty of God or the rule of Shari'ah (the Islamic legal path). However, the most Muslims do (and did) have misgiving about any claims by one person that he is sovereign. The sovereignty of one man contradicts the sovereignty of God, for all men are equal in front of God... Blind obedience to one-man rule is contrary to Islam."

หากตีความในลักษณะนี้จะเห็นได้ว่า พระผู้เป็นเจ้าได้สร้างให้มุสลิมทุกคนเกิดมาเท่าเทียมกัน ไม่มีใครมีสิทธิ์ที่จะใช้อำนาจเด็ดขาดเพื่อมาควบคุมและปกครองคนอื่น ๆ เพราะนั่นคืออำนาจของพระผู้เป็นเจ้าเท่านั้น ฉะนั้นการกระทำที่เป็นเผด็จการจึงไม่ใช่วิถีทางแบบมุสลิม อีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการตีความศาสนาอิสลามที่เป็นไปในทิศทางที่ส่งเสริมประชาธิปไตยคือ ส่วนหนึ่งของบทสัมภาษณ์ใน *The Observer* ของ Rashid Ghanoushi (1992 quoted in Esposito and Voll, 2001) ผู้ร่วมก่อตั้งพรรค Ennahda ซึ่งเป็นพรรคอิสลามสายกลางที่ประสบความสำเร็จในการเลือกตั้งในตูนิเซียหลังจากเหตุการณ์อาหรับสปริง ที่ว่า

"If by democracy is meant the liberal model of government prevailing in the West, a system under which the people freely choose their representatives and leaders, in which there is an alternation of power, as well as all freedoms and human rights for the public, then Muslims will find nothing in their religion to oppose democracy, and it is not in their interests to do so."

ในหนังสือ *Introduction to Islam* Muhammad Humidullah (1970 cited in Esposito and Voll, 1994) ได้อธิบายถึงเนื้อหาบางส่วนในคัมภีร์อัลกุรอานที่กำหนดในเรื่องการ “ปรึกษาหารือ” ก่อนที่จะทำการตัดสินใจใดๆ ทั้งในเรื่องส่วนตัวและประเด็นสาธารณะ การร่วมกันคิด ร่วมกันตัดสินใจจึงเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งเนื้อหาในส่วนนี้สามารถมองได้ทั้งสองแง่มุมคือ อิสลามนั้นเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจนโยบาย แต่ในอีกแง่หนึ่งการรวมกลุ่มตัดสินใจในลักษณะนี้อาจไปลดทอนคุณสมบัติของความเป็นปัจเจกนิยมที่เป็นคุณลักษณะหนึ่งที่สำคัญในการปกครองระบอบประชาธิปไตย

จากข้อมูลดังกล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ชัดเจนว่าคำสอนในทางศาสนาไม่ว่าจะเป็นอิสลามหรือศาสนาใดก็ตามขึ้นอยู่กับความดีความชอบของผู้ที่ศึกษา ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างข้างต้นว่า ความเชื่อในศาสนาอิสลามนั้นสามารถถูกตีความว่าเป็นปัจจัยขัดขวางการปกครองในระบอบประชาธิปไตยและในขณะเดียวกันกลับมีอีกฝ่ายมองว่าเป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมประชาธิปไตย ฉะนั้นการสรุปว่าศาสนาอิสลามไม่เข้ากับประชาธิปไตยแล้วสะท้อนไปถึงวัฒนธรรมทางการเมืองของคนในตะวันออกกลางที่ไม่เข้ากับประชาธิปไตยนั้นจึงเป็นข้อสรุปที่ไม่ถูกต้อง ข้อถกเถียงในลักษณะนี้ยังพบได้ในกรณีของวัฒนธรรมเผ่า

วัฒนธรรมเผ่าคืออีกปัจจัยที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมทางการเมืองของประชาชนในกลุ่มประเทศตะวันออกกลาง “เผ่าชนนิยม” หรือ “tribalism” คือระบบการรักษาความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินแบบรวมกลุ่ม (collective security) กล่าวคือ เผ่าคือสถาบันทางสังคมดั้งเดิมสถาบันหนึ่งในภูมิภาคตะวันออกกลางและแอฟริกาเหนือ โดยสมาชิกในเผ่าถือว่าเป็นคนในครอบครัวเดียวกัน ทั้งจากทางสายเลือดและการแต่งงาน การเป็นสมาชิกของเผ่าถือว่าเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญอย่างยิ่งของบุคคล และเป็นหลักประกันความปลอดภัยให้กับปัจเจกในลักษณะของ “collective security” กล่าวคือ หากสมาชิกเผ่าคนใดคนหนึ่งถูกทำร้ายจากคนนอกเผ่า ย่อมถือว่าเป็นการทำร้ายคนทั้งเผ่า จนกว่าจะมีการเจรจา ชดเชยค่าเสียหายอย่างเป็นทางการ (Antoun, 2000, 446) “เผ่าชนนิยม” คือรูปแบบการจัดระเบียบสังคมที่มีความสำคัญมาอย่างยาวนานในยุค

สมัยที่การสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ยังไม่สมบูรณ์ และอำนาจรัฐยังไม่สามารถแผ่ขยายครอบคลุมได้อย่างมีประสิทธิภาพมากพอ จนในช่วง 1920s เมื่อดินแดนในภูมิภาคเริ่มมีความเป็นรัฐสมัยใหม่มากขึ้น “เผ่า” ก็ยังไม่ได้คลายความสำคัญลงไปเพราะอำนาจรัฐที่เกิดขึ้นใหม่ในตะวันออกกลางนั้นยังคงตกเป็นของกลุ่มตระกูลอดีตหัวหน้าเผ่าที่มีอำนาจนำ แต่ปรับเปลี่ยนรูปแบบใหม่ในระดับที่ขยายวงกว้างขึ้น เช่นในกรณีของประเทศซาอุดีอาระเบีย จอร์แดน รวมไปถึงประเทศเล็กๆ ในแถบอ่าวเปอร์เซียที่ยังคงปกครองโดยตระกูลซึ่งสืบสายมาจากการตระกูลของเผ่าสำคัญๆ ในอดีต ฉะนั้น การเกิดขึ้นของรัฐสมัยใหม่จึงไม่ได้ทำให้คุณค่าแบบเผ่าดั้งเดิมนั้นสูญหายไป แต่การเป็นส่วนหนึ่งของเผ่ายังคงเป็นปัจจัยรับรองความมั่นคง และการเข้าถึงโอกาสตลอดจนความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ

ตัวอย่างที่แสดงว่า “tribalism” ยังคงมีความสำคัญกับสังคมการเมืองในโลกอาหรับ คือกรณีของอิรัก สงครามในปี 2003 นั้นได้ส่งผลทำให้เสถียรภาพของประเทศสั่นคลอนและกระทบไปถึงความมั่นคง ปลอดภัยของประชาชน การรวมตัวกันเป็นหนึ่งในเดียวของเผ่า หรือ “tribal solidarity” คือยุทธศาสตร์ที่กลุ่มมุสลิมซุนนีในประเทศใช้เพื่อเป็นหลักประกันความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน และกลุ่มดังกล่าวได้กลายมาเป็นกลุ่มพลเรือนติดอาวุธ (paramilitary) ที่ใช้ชื่อว่า “Awakening Councils” ซึ่งได้รับเงินสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกาตั้งแต่ปี 2006 (Robins, 2009, 150) นอกจากนี้ การสังกัดเผ่ายังเอื้อประโยชน์ในการเข้าถึงทรัพยากรทางเศรษฐกิจ โดยปรากฏการณ์ที่มักจะพบเห็นได้ทั้งในโลกอาหรับ อิหร่าน และตุรกี ที่ในบริเวณหน้ารัฐสภา คือจะมีประชาชนผู้มีสิทธิ์ออกเสียงเลือกตั้งมารวมตัวเพื่อเฝ้ารอพบกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร โดยสิ่งที่คนเหล่านี้ต้องการเรียกร้องไม่ใช่เรื่องเศรษฐกิจมหภาค หรือการแก้ไขปัญหาอย่างถาวรในเชิงโครงสร้าง แต่เป็นการแก้ปัญหาส่วนตัวและเฉพาะหน้า เช่น อยากให้ช่วยหางานให้กับตัวเองและลูกหลาน หรือขอความช่วยเหลือแบบเป็นรายบุคคลไป ซึ่งเป็นลักษณะการมีสายสัมพันธ์ส่วนตัวอันไม่แตกต่างจากการจัดการสังคมแบบเผ่าแต่อย่างใด (Robins, 2009, 150-151) ดังนั้นจะเห็นได้ว่า “เผ่าชนนิยม” เอื้อประโยชน์ให้คนบางกลุ่มในการเข้าถึงทรัพยากร แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นการกีดกัน

คนอีกจำนวนหนึ่งออกไป โดยเฉพาะชาวชนบทยากจนที่ไม่ได้ผูกพันเป็นสมาชิกของเผ่าใดเผ่าหนึ่ง รวมไปถึงผู้ที่มีคุณสมบัติที่เผ่าไม่ยอมรับ เช่น หญิงม่าย ชนกลุ่มน้อย และครอบครัวที่เข้าไปพัวพันกับสิ่งที่ผิดศีลธรรม เช่น การค้าประเวณี เป็นต้น ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมแบบเผ่า สามารถบ่มเพาะวัฒนธรรมการเมืองแบบ “พวกพ้อง” หรือ “cronyism” ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่ไม่ส่งเสริมประชาธิปไตยที่เน้นย้ำถึงความเป็นอิสระในการตัดสินใจของปัจเจกบุคคล

การเลือกหัวหน้าเผ่าเป็นอีกแง่มุมหนึ่งของ “วัฒนธรรมเผ่า” ที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าไม่เข้ากับ “ประชาธิปไตย” กล่าวคือ เกณฑ์การเลือกหัวหน้าเผ่าประกอบไปด้วยสองปัจจัยหลัก ได้แก่ ชชาติกำเนิดที่ “สูงส่ง” (high birth) และความสามารถ (ability) โดยหัวหน้าเผ่าคนต่อไปต้องสืบเชื้อสายมาจากหัวหน้าเผ่าคนก่อนๆ ซึ่งถือว่าเป็นสายเลือดอันชอบธรรมที่จะปกครองเผ่า ทั้งนี้ เพื่อป้องกันความโกลาหลและความไร้เสถียรภาพอันสามารถเกิดขึ้นกับเผ่าได้หากไม่มีข้อกำหนดเกี่ยวกับความชอบธรรมทางด้านสายเลือด อย่างไรก็ตาม การสืบทอดตำแหน่งหัวหน้าเผ่าไม่ได้เป็นไปในระบบ primogeniture เสมอไป กล่าวคือไม่จำเป็นว่าลูกชายคนโตของหัวหน้าเผ่าเดิมจะต้องขึ้นดำรงตำแหน่งแทนพ่อเท่านั้น แต่ให้พิจารณาที่ความสามารถประกอบ ในกรณีที่มิใช่ผู้สืบสายเลือดหลายคน ตำแหน่งควรจะตกเป็นของคนที่มีความสามารถมากกว่า (Robins, 2009, 151) ระบบลักษณะนี้ แสดงให้เห็นว่าในเผ่าก็ยังคงมีความเชื่อในเรื่องระบบความสามารถหรือ meritocracy แต่ถูกจำกัดไว้ในกรอบของความไม่เท่าเทียมเรื่องชาติกำเนิด ในการเมืองร่วมสมัยของตะวันออกกลาง มีผู้นำจำนวนหนึ่งที่เล็งเห็นว่าวัฒนธรรมแบบเผ่านี้ควรรักษาไว้เพื่อดึงความจงรักภักดีของประชาชนให้อยู่กับตนเอง จึงเกิดกระบวนการผลิตซ้ำวัฒนธรรมเผ่าขึ้น เช่น สมัยที่ Saddam Hussein ดำรงตำแหน่งประธานาธิบดีของอิรัก ยุทธศาสตร์หนึ่งในการปกครองประเทศของเขาในช่วง 1991-1996 คือ การใช้แนวคิด Neo-tribalism⁵

⁵ สำหรับรายละเอียดเพิ่มเติม ดู Amatzia Baram, 'Neo-tribalism in Iraq: Saddam Hussein's Tribal Policies 1991-96,' *International Journal of Middle East Studies*, 29, 1 (Feb., 1997), p. 1-31.

จากรายละเอียดเกี่ยวกับวัฒนธรรมแบบ “เผ่าชนนิยม” ที่กล่าวไปอาจทำให้รู้สึกว่าการวัฒนธรรมดังกล่าวนั้นไม่เอื้อต่อการปกครองแบบประชาธิปไตย เพราะไม่ได้ส่งเสริม “ความเป็นปัจเจก” และ “เจตจำนงเสรี” อันเป็นพื้นฐานสำคัญที่ตัวแสดงภายใต้ระบอบประชาธิปไตยพึงมี อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในอีกแง่มุมหนึ่งก็อาจมองได้ว่า “เผ่าชนนิยม” นั้นก็มีแง่มุมที่ส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตยเช่นเดียวกัน เช่น ภายใต้การปกครองของซีกหัวหน้าเผ่านั้น มี *hukumah* ซึ่งเป็นกลุ่มคณะบุคคลที่มีหน้าที่ตรวจสอบการใช้อำนาจของซีก โดยมีสถาบันที่สำคัญสองส่วน ได้แก่ *diwan* และ *majlis* โดยทั้งสองสถาบันมีหน้าที่เป็นคณะที่ปรึกษาของซีก (Davidson, 2005: 16) และระบบการปกครองดังกล่าวยังมีช่องทางในการติดต่อสื่อสารระหว่างประชาชนกับซีกผู้ปกครองเกี่ยวกับปัญหาและความต้องการต่างๆ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เป็นรูปแบบการปกครองที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจนโยบายแบบไม่เป็นทางการนั่นเอง และหากสมาชิกในเผ่าคนใดมีปัญหา หรือไม่พึงพอใจในนโยบายของเผ่าที่ตัวเองสังกัดอยู่ ก็สามารถย้ายไปอยู่เผ่าอื่นได้หรือที่เรียกกันว่า “mobile democracy” หรือ “voting with his feet” (Heard-Bey, 1982 cited in Davidson, 2005: 16) ซึ่งเมื่อพิจารณาในแง่มุมนี้ วัฒนธรรมเผ่าก็มีนัยของการให้สิทธิ เสรีภาพ กับประชาชนและสามารถพัฒนาไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยได้

จากเนื้อหาทั้งหมดในส่วนนี้ จะเห็นได้ว่าการอธิบายความไม่เป็นประชาธิปไตยในภูมิภาคตะวันออกกลางโดยผ่านปัจจัยวัฒนธรรมทางการเมืองนั้นมีปัญหาหลายประการด้วยกัน ประการแรกที่เราเห็นได้ชัดเจนคือ การอธิบายว่าศาสนาอิสลามและวัฒนธรรมเผ่าขัดขวางหรือเอื้ออำนวยต่อการปกครองแบบประชาธิปไตยนั้นขึ้นอยู่กับแง่มุมที่ผู้ศึกษาจะเลือกพิจารณา และขึ้นอยู่กับการศึกษาอย่างที่ได้อธิบายในรายละเอียดไปแล้ว ฉะนั้น ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมจึงยังเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ยากและมีความเป็นอัตวิสัยสูง ประการที่สอง วัฒนธรรมทางการเมืองของตะวันออกกลางไม่ได้หล่อหลอมมาจากเพียงสองปัจจัยนี้เท่านั้น ยังมีปัจจัยอื่นๆ ทั้งเรื่องของชนชั้น ฐานะทางสังคม เพศ ที่เป็นตัวกำหนดประสบการณ์ที่คนแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่มต้องพบเจอและมีส่วนสำคัญในการหล่อหลอมวัฒนธรรมทางการเมือง

เมือง ฉะนั้นการด่วนสรุปว่าวัฒนธรรมทางการเมืองของคนตะวันออกกลางไม่สนับสนุนระบอบประชาธิปไตยจนทำให้ภูมิภาคนี้ตกอยู่ใน “ภาวะยถาเยน” นั้นเกิดมาจากการศึกษาที่ไม่รอบด้านและพยายามทำให้วิถีอิสลามและสังคมเผ่าที่มีความหลากหลายถูกบีบให้เหลือเพียงรูปแบบเดียว ตลอดจนเป็นเหมือนการกำหนดทางเดินสู่ประชาธิปไตยที่เป็นเส้นตรงเส้นเดียวโดยละเลยความจริงที่ว่ารูปแบบประชาธิปไตยนั้นสามารถมีความหลากหลายภายใต้หลักการที่มีร่วมกัน ได้แก่ หลักนิติธรรม ความเสมอภาค และเสรีภาพ

ในส่วนต่อไปของบทความจะอธิบายถึงปัจจัยทางด้านชนชั้นนำที่ผู้เขียนคิดว่าเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้ภูมิภาคนี้ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงเป็นประชาธิปไตยได้ โดยจะศึกษาเปรียบเทียบสองกรณี คือ สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ และจอร์แดน สาเหตุที่เลือกสองประเทศนี้เนื่องจาก ทั้งสองประเทศยังคงความเป็นระบอบเผด็จการโดยมีราชวงศ์เป็นผู้กุมอำนาจสูงสุด แต่ในขณะที่สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์มีความมั่งคั่งจากน้ำมัน ทำให้เจ้าผู้ปกครองมีทรัพยากรในการดำรงไว้ซึ่งอำนาจเบ็ดเสร็จ จอร์แดนนั้นไม่ได้มีทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะดังกล่าวแต่ราชวงศ์ Hashemite ก็ยังสามารถดำรงไว้ซึ่งอำนาจเผด็จการอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งกรณีศึกษาทั้งสองกรณีนี้จะแสดงให้เห็นถึงวิธีการที่เจ้าผู้ปกครองใช้เพื่อดำรงอำนาจเผด็จการและกีดกันไม่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง

การทำให้ (ไม่) เป็นประชาธิปไตยในตะวันออกกลาง: ศึกษา เปรียบเทียบ “สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์” และ “จอร์แดน”

การสิ้นสุดลงของสงครามเย็นในช่วงต้น 1990s และกระแสการเปิดเสรีทางเศรษฐกิจที่เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ช่วงกลาง 1980s เป็นสองปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้เกิดการ “ทำให้เป็นประชาธิปไตย” ในพื้นที่ต่างๆ ทั่วโลก เนื่องจากเมื่อ “ภัยคอมมิวนิสต์” หดไป รัฐบาลในภูมิภาคก็ไม่มีข้ออ้างที่จะต้องรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ตนเองเหมือนในสมัยสงครามเย็น และประเทศตะวันตกเองก็สามารถกดดันประเทศเหล่านี้ได้มากขึ้นโดยไม่ต้องกลัวว่าประเทศต่างๆ ในภูมิภาคจะ “ย้ายค่าย”

ไปอยู่กับสภาพโซเวียตแต่อย่างใด ซึ่งปรากฏการณ์นี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นทั่วโลก ไม่ใช่แต่เฉพาะภูมิภาคตะวันออกกลาง ส่วนการเปิดเสรีทางเศรษฐกิจทำให้หลายๆ ประเทศในภูมิภาคต้องเปลี่ยนแปลงนโยบายทางด้านเศรษฐกิจของตนเพื่อให้เป็นไปตามเงื่อนไขขององค์การโลบาลอย่างธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศ ที่กำหนดไว้สำหรับประเทศที่ต้องการกู้เงินจากองค์การเหล่านี้ เงื่อนไขเงินกู้สำคัญประการหนึ่งก็คือ การลดรายจ่ายภาครัฐ ซึ่งหมายถึงการตัดสวัสดิการที่รัฐเคยให้กับประชาชนออกไป ทำให้เกิดความไม่พอใจในหมู่ประชาชนเป็นวงกว้าง ผู้ปกครองและรัฐบาลในหลายๆ ประเทศจึงต้องแก้ไขปัญหาโดยการเปิดเสรีทางการเมืองเพื่อให้ประชาชนรู้สึกได้ว่าตัวเองมีสิทธิทางการเมืองมากขึ้น และเป็นการเบี่ยงเบนความสนใจของประชาชนจากปัญหาเศรษฐกิจ อีกทั้งยังเป็นกระจายความรับผิดชอบให้กับรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง โดยผู้นำเดิมนั้นยังคงอยู่ในอำนาจอย่างเช่นในกรณีของประเทศจอร์แดน ซึ่งจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป นอกจากประเด็นนี้แล้ว ประเทศในภูมิภาคนี้ก็ได้แตกต่างไปจากประเทศกำลังพัฒนาในที่อื่นๆ ที่ต้องการดึงดูดเงินลงทุนจากต่างชาติ ผู้ปกครองและรัฐบาลของประเทศในแถบนี้จึงพยายามจัดระบบการเมืองให้เป็นไปในทิศทางเดียวกับตะวันตกเพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้กับนักลงทุนว่าการเปลี่ยนแปลงเป็นประชาธิปไตยนี้จะทำให้ประเทศมีเสถียรภาพมากขึ้นทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม (Niblock, 1998, 222) อย่างไรก็ตาม บัจจยดังกล่าวไม่สามารถผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตยที่แท้จริง ดังจะเห็นได้จากกรณีของจอร์แดนและสหรัฐอเมริกาหรับเอมิเรตส์ที่สามารถดำรงไว้ซึ่งการปกครองรูปแบบเผด็จการมาจนถึงปัจจุบัน แต่ด้วยวิธีการและกลไกที่แตกต่างกัน

สหรัฐอเมริกาหรับเอมิเรตส์

กลไกหลักที่เจ้าผู้ปกครองทั้งเจ็ดรัฐของสหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ใช้เพื่อดำรงไว้ซึ่งการปกครองแบบเผด็จการนั้นคือรายได้จากน้ำมันและก๊าซธรรมชาติ และสร้างภาวะพึ่งพารัฐให้กับประชาชนและกลุ่มทางสังคมต่างๆ โดยการพึ่งพารัฐในระดับสูงนี้ ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากสมัยจักรวรรดินิยม และรัฐบาลเองก็มีกลไกที่สามารถใช้เพื่อควบคุมสังคม ทั้งกลไกทางเศรษฐกิจและกลไกทางการเมืองและประวัติศาสตร์

เนื่องจากในสมัยที่มหาอำนาจเข้ามาปกครองประเทศในแถบนี้ได้ใช้ระบบการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลางแล้วตกลงแบ่งผลประโยชน์ให้กับเจ้าผู้ปกครองเดิม เช่นจ่ายเงินเพื่อแลกกับสัมปทานในการเข้าไปแสวงหาและขุดเจาะน้ำมัน เป็นต้น แล้วผู้ปกครองก็นำผลประโยชน์ที่ได้แบ่งมาจากเจ้าอาณานิคมส่วนหนึ่งมาแจกจ่ายให้กับประชาชนเพื่อสร้างเครือข่ายระบบอุปถัมภ์ นี่จึงเป็นที่มาของ rentier economy หรือ rentierism โดย Beblawi (1987, 50) ได้อธิบายว่าระบบที่เรียกว่า “rentier” นั้นไม่ได้มีนัยทางเศรษฐกิจอย่างเดียวแต่ยังมีนัยทางสังคมที่ทำให้สมาชิกของสังคมไม่ได้ตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างรายได้กับการทำงาน เพราะระบบเศรษฐกิจในลักษณะนี้รายได้ไม่ได้มาจากภาคการผลิตที่แท้จริงแต่เป็นรายได้จากระบบสัมปทานจากการครอบครองทรัพยากรธรรมชาติ rentier economy เริ่มมีบทบาทในภูมิภาคนี้มากขึ้นตั้งแต่ปี 1970 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ประเทศในแถบนี้เริ่มได้รับเอกราช และทำให้เกิดประเทศผู้ส่งออกน้ำมันรายใหม่ๆ น้ำมันและก๊าซธรรมชาติจึงเป็นทรัพยากรสำคัญที่นำรายได้หลักมาสู่ประเทศ ไม่ใช่รายได้จากการจัดเก็บภาษีจากประชาชนและภาคเอกชนแต่อย่างใด (Niblock, 1998, 224) รายได้มหาศาลนี้ถูกนำมาใช้สร้างเสถียรภาพให้กับระบอบการปกครองโดยใช้ “ซื้อ” ฝ่ายตรงข้ามทางการเมือง บวกกับมาตรการอื่นๆ เพื่อให้แน่ใจว่ากลุ่มตรงข้ามทางการเมืองจะไม่ลุกขึ้นมาท้าทายอำนาจการปกครองที่ดำรงอยู่

กรณีของสหรัฐอาหรับเอมิเรตส์หรือ UAE คือตัวอย่างที่ชัดเจนของ rentier economy และการสร้างภาวะพึ่งพิงรัฐให้กับประชาชน ประเทศ UAE เป็นประเทศที่มีระดับการพัฒนาทางเศรษฐกิจในระดับสูงโดยมีตัวขับเคลื่อนสำคัญคือรายได้จากการส่งออกน้ำมัน ทำให้ประเทศมีความเจริญและพัฒนาในหลายๆ ด้าน ทั้งด้านการศึกษา ระบบราชการ สาธารณูปโภค สาธารณสุข และสวัสดิการต่างๆ แต่ยังไม่มีการพัฒนาทางการเมือง เนื่องจากตระกูลของเจ้าผู้ปกครองยังคงควบคุมอำนาจในการตัดสินใจนโยบายสาธารณะต่างๆ ตลอดจนควบคุมระบบการเมือง และการบริหารทั้งหมด รวมทั้งทำหน้าที่เป็นผู้จัดสรรทรัพยากรให้กับภาคส่วนต่างๆ อย่างเบ็ดเสร็จ ระบบราชการที่ทันสมัยของประเทศนั้นมีหน้าที่แต่เพียงนำนโยบายไปปฏิบัติตามที่เจ้าผู้ปกครองตัดสินใจลงมา โดยกลุ่มผู้ปกครองใน

UAE แบ่งออกเป็นสองกลุ่มได้แก่ “old rentiers” และ “new rentiers” โดยกลุ่มแรกคือกลุ่มผู้ปกครองรุ่นเก่าที่ยังคงพึ่งพารายได้จากน้ำมันและต้องการคงสภาพเดิม และโครงสร้างอำนาจแบบเดิมๆ ไว้ ส่วนกลุ่มหลังคือกลุ่มที่พยายามสร้างอุตสาหกรรมอื่นๆ ขึ้นมาเพื่อหารายได้และเสริมสร้างเศรษฐกิจให้กับประเทศ นอกเหนือจากน้ำมัน มีความต้องการจะปฏิรูปประเทศให้มีความเสรีมากขึ้น โดยเฉพาะการเปิดเสรีทางเศรษฐกิจเพื่อดึงดูดการลงทุนจากต่างชาติ แต่ในระยะแรกกลุ่มแรกยังคงมีอำนาจและอิทธิพลมากกว่า จึงไม่ต้องการให้มีการปฏิรูปใดๆ ที่จะมาทำให้แหล่งรายได้จากน้ำมันหายไป แต่ในระยะหลังๆ นครรัฐอย่างดูไบก็ได้สร้างธุรกิจอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นอสังหาริมทรัพย์ การท่องเที่ยว และดึงดูดการลงทุนจากต่างชาติได้อย่างกว้างขวาง แต่อำนาจทางการเมืองก็ยังคงรวมศูนย์อยู่ที่ตระกูลเจ้าผู้ปกครองอย่างเบ็ดเสร็จ ซึ่งทำให้เห็นว่าการเปิดเสรีและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ อาจจะไม่นำไปสู่การเปิดเสรีและการพัฒนาทางการเมืองไปสู่ระบอบประชาธิปไตยเสมอไปซึ่งขัดแย้งกับข้อเสนอของ “Modernization Theory”⁶

จากข้อมูลในงานวิจัยของ Peterson (1988, 11-12) พบว่า เยาวชนรุ่นใหม่ของ UAE มองว่ารัฐคือผู้ตอบสนองความต้องการของเขาโดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจ โดยรัฐเป็นผู้สนับสนุนการศึกษา เป็นแหล่งของงาน เป็นช่องทางในการทำธุรกิจส่วนตัวในรูปของสัมปทานและสัญญาจ้างจากรัฐ สำหรับคนวัยกลางคนและคนสูงอายุ รัฐเป็นเหมือนทางเลือกที่ดีกว่าโดยเปรียบเทียบกับระบอบการปกครองอื่นๆ ในภูมิภาค เช่น ซิเรียและอิหร่าน เป็นต้น บทบาทของรัฐที่สร้างทัศนคติดังกล่าวให้กับประชาชนทำให้ประชาชนขาดวัฒนธรรมทางการเมืองอันพึงประสงค์ที่จะ

⁶ Modernization Theory คือทฤษฎีที่อธิบายว่าประเทศที่มีการพัฒนาทางเศรษฐกิจจนก่อให้เกิดกลุ่มชนชั้นกลางที่มีการศึกษามากขึ้น มีความเป็นเมือง มีความเป็นอุตสาหกรรมมากขึ้น และมีมาตรฐานการครองชีพสูงขึ้น จะนำไปสู่การพัฒนาทางการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น แต่หลายประเทศในตะวันออกกลางโดยเฉพาะประเทศผู้ส่งออกน้ำมันไม่ได้เป็นไปตามสิ่งที่ทฤษฎีดังกล่าวอธิบายเนื่องจากชนชั้นกลางที่ต้องเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงประเทศให้เป็นประชาธิปไตย ต้องพึ่งพารัฐในด้านเศรษฐกิจที่สูงมาก ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องความมั่นคงทางอาชีพ ในกรณีทำธุรกิจส่วนตัวก็ต้องพึ่งพาสัญญาจ้าง และสัมปทานจากรัฐบาล เป็นต้น

นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงให้เป็นประชาธิปไตย นั่นก็คือความพยายามเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองเพื่อถ่วงดุลอำนาจกับรัฐ และตั้งคำถามกับนโยบายต่างๆ ของรัฐนั่นเอง และแม้ว่า UAE จะมีกลุ่มประชาสังคมและองค์กรที่ไม่ใช่รัฐหรือ NGOs อยู่บ้าง แต่กลุ่มเหล่านั้นได้รับเงินช่วยเหลือจากรัฐบาลและตระกูลของเจ้าผู้ปกครอง ส่วนกลุ่มที่น่าจะช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประเทศได้อีกกลุ่มหนึ่งอย่างชาวต่างชาติหรือ expatriates ที่ถือว่าเป็นแรงงานสำคัญในประเทศก็ถูกตรวจสอบและควบคุมจากกฎหมายที่เข้มงวดมากขึ้นของรัฐบาล

สถาบันสื่อมวลชนซึ่งเป็นอีกสถาบันหนึ่งที่สามารถกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมทางการเมืองก็ถูกควบคุมโดยรัฐอย่างเข้มงวด เช่น หนังสือหรือนิตยสารต่างๆ ต้องได้รับการตรวจสอบและอนุมัติจากรัฐบาลก่อนที่จะเผยแพร่ โดยรัฐบาลจะพิจารณาว่าเนื้อหาในสิ่งพิมพ์เหล่านี้มีความ “เหมาะสม” หรือไม่ โดยเนื้อหาที่ “ไม่เหมาะสม” คือ ข้อความที่ลบหลู่ศาสนาอิสลาม สนับสนุนอิสราเอล เป็นต้น ซึ่งกฎหมายที่ใช้ควบคุมสื่อสิ่งพิมพ์ดังกล่าวยังครอบคลุมไปถึงเนื้อหาในเว็บไซต์ โดยเว็บไซต์ที่ถูกปิดหรือถูกสั่งห้ามเผยแพร่ใน UAE นอกจากจะเป็นพวกเว็บไซต์ที่เกี่ยวข้องกับสื่อลามก อนาจาร การพนัน และเนื้อหาอื่นๆ ที่ขัดกับหลักศาสนาแล้ว พวกเว็บไซต์ที่เกี่ยวข้องกับประชาสังคม กระบวนการการเปลี่ยนแปลงเป็นประชาธิปไตย และการพัฒนาทางการเมืองในรูปแบบอื่นๆ ก็ถูกสั่งห้ามเผยแพร่เช่นกัน นอกจากการควบคุมโดยกฎหมายแล้ว สื่อทุกแขนงภายในประเทศยังได้รับเงินสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐบาล จึงทำให้รัฐบาลสามารถมีอิทธิพลในการนำเสนอข้อมูลข่าวสารของสื่อแขนงต่างๆ ในประเทศได้อย่างเต็มที่ (Davidson, 2005, 277-279)

แรงงานคือพลังที่สามารถนำการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองให้เกิดขึ้นได้อีกกลุ่มหนึ่ง โดยหลักการแล้วแรงงานมีสิทธิ์ที่จะร้องเรียนปัญหาที่เกิดขึ้นกับกระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคมซึ่งมีหน้าที่ตรวจสอบและแก้ไขข้อร้องเรียนเหล่านั้น แต่ในทางปฏิบัติใน UAE มีเรื่องร้องเรียนน้อยมาก เนื่องจากแรงงานส่วนมากเป็นชาวต่างชาติซึ่งเกรงว่าการร้องเรียนอาจจะนำไปสู่ความไม่มั่นคงทางอาชีพแล้วถูกส่งกลับประเทศได้ (Davidson, 2005: 282)

การที่เจ้าผู้ปกครองของสหรัฐอเมริกาได้ทำการควบคุมสื่อ กลุ่มทางสังคมต่างๆ รวมทั้งแรงงานอย่างเบ็ดเสร็จเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่า UAE ไม่มีการเปิด “พื้นที่พลเมือง” หรือ “civic space” ให้กับประชาชนได้แสดงความคิดเห็นแบบปัจเจก และได้ตระหนักถึงสิทธิที่ตนพึงได้ อันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะนำไปสู่การพัฒนาประชาธิปไตยให้เกิดขึ้น กรณีศึกษานี้แสดงให้เห็นถึงการไร้รายได้จากทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงไว้ซึ่งอำนาจ และนี่เป็นคำอธิบายหนึ่งว่าเหตุใดการประท้วงในเหตุการณ์อาหรับสปริงที่เกิดขึ้นในหลายประเทศในตะวันออกกลางจึงไม่เกิดขึ้นในสหรัฐอเมริกา รายได้จากทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ยังมีมากเพียงพอที่ทำให้ไม่เกิดปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำอย่างในตูนีเซียหรืออียิปต์ และการให้สวัสดิการกับประชาชนอย่างครบวงจรยังสามารถทำให้ประชาชนส่วนมากพึงพอใจและไม่ตั้งคำถามกับระบอบเผด็จการ อย่างไรก็ตาม ในช่วงปี 2011 มีนักวิชาการจำนวนหนึ่งถูกตัดสินลงโทษจำคุกในข้อหาเป็นภัยต่อความมั่นคงของประเทศ และต่อต้านรัฐบาล (Time, 2011) จุดนี้เป็นสัญญาณที่เตือนเจ้าผู้ปกครองว่าทรัพยากรที่มีอยู่นั้นจะสามารถใช้เป็นกลไกในการรักษาอำนาจได้ยาวนานสักเพียงใดในโลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจนการควบคุมทุกภาคส่วนในสังคมอย่างเบ็ดเสร็จอย่างเช่นในอดีตเป็นสิ่งที่ไม่ได้ยากขึ้นเรื่อยๆ

จอร์แดน

ในกรณีของจอร์แดนนั้น วิธีการที่กษัตริย์ใช้ในการดำรงไว้ซึ่งอำนาจเบ็ดเสร็จในระบอบการปกครองแตกต่างไปจากกรณีของสหรัฐอเมริกาเนื่องจากจอร์แดนไม่ได้มีรายได้จากน้ำมันและก๊าซธรรมชาติเหมือนอย่างประเทศส่วนมากในแถบอ่าวเปอร์เซีย ฉะนั้นแล้ววิธีการที่กษัตริย์จอร์แดนใช้เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับระบอบการปกครองของตนเองคือ การใช้ “ประชาธิปไตยเทียม” หรือ “façade democracy” Huntington (1984, 212) ได้เคยเสนอไว้ว่า ผู้นำในระบอบเผด็จการมักจะเลือกนโยบาย “การทำให้เป็นประชาธิปไตย” มากกว่าวิธีการอื่นๆ เพื่อทำให้ตัวเองยังคงอยู่ในอำนาจ เช่น ยอมให้มีการเลือกตั้งเกิดขึ้น หรือปฏิรูปประเทศให้เล็ดดูเป็น “ประชาธิปไตย” มากขึ้นเพื่อเป็นการสร้างความชอบธรรมให้กับระบอบการปกครองของตนในสายตาประชาคมโลก และเป็นการลดแรงกดดัน

และการต่อต้านจากภายใน โดย Samuel Edward Finer (1970 cited in Miltons-Edwards, 1993, 192) ได้ให้นิยามคำว่า façade democracy ไว้ว่าเป็นระบบที่มีสถาบัน มีกฎเกณฑ์ มีกลไกทุกอย่างตามแบบเสรีประชาธิปไตยในทางนิตินัย แต่ในทางพฤตินัยแล้วรัฐบาลหรือผู้ปกครองพยายามควบคุม ครอบงำ สังคมและประชาชนเพื่อรักษาอำนาจของตนเองเอาไว้ ฉะนั้นการจะแยกแยะ “ประชาธิปไตยเทียม” กับ “ประชาธิปไตยแท้” ออกจากกัน สามารถทำได้สองแนวทาง คือ พิจารณาจากปัจเจก และพิจารณาจากสถาบันและกระบวนการรัฐ อย่างไรก็ตามการพิจารณาในสองระดับนี้ บางครั้งก็มีปัจจัยที่ทับซ้อนกันอยู่ โดยในระดับปัจเจกใช้เกณฑ์พิจารณาว่าประชาชนมีเสรีภาพตามที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญมากน้อยเพียงใด ทั้งเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น (freedom of speech) เสรีภาพในการรวมกลุ่ม (freedom of association) และเสรีภาพในการเลือกตั้ง (freedom of elections) ในประเทศที่ใช้ระบบ “ประชาธิปไตยเทียม” ในการปกครอง เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นมักจะถูกกลืนจากอำนาจรัฐ ในรูปแบบการควบคุม ช่มชู้ และลงโทษผู้ที่วิพากษ์วิจารณ์หรือเสนอข่าว ข้อเท็จจริงใดๆ ที่เป็นผลลบต่อรัฐบาล ไปจนถึงการจ่ายเงินให้กับสื่อต่างๆ และออกกฎหมายควบคุมสื่อและสิ่งพิมพ์ ส่วนเสรีภาพในการรวมกลุ่ม หากอนุญาตให้มีองค์กรเอกชนเกิดขึ้นก็จะห้ามไม่ให้รับเงินช่วยเหลือจากต่างประเทศ ส่วนเสรีภาพในการเลือกตั้ง ก็มักจะถูกกลืนโดยการออกกฎเกณฑ์ที่เอื้อประโยชน์ให้กับพรรครัฐบาลหรือกีดกันการหาเสียงเลือกตั้งของพรรคฝ่ายค้าน เป็นต้น

ในปี 1991 ได้เกิดวิกฤติเศรษฐกิจในประเทศจอร์แดนโดยมีสาเหตุมาจากการบริหารงานที่ผิดพลาดและการคอร์รัปชันอย่างกว้างขวาง ส่งผลให้จอร์แดนต้องรับความช่วยเหลือจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศและต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขที่องค์การโลบาลดังกล่าวกำหนดไว้เพื่อแลกกับการรับเงินกู้ รัฐบาลจึงต้องขึ้นราคาของใช้ที่จำเป็นและตัดสวัสดิการสังคมบางส่วน of ประชาชนออกไป ทำให้เกิดความไม่พอใจในหมู่ประชาชนเป็นวงกว้าง เกิดการจลาจลเพื่อประท้วงรัฐบาล เป็นเหตุให้ราชวงศ์เริ่มตระหนักถึงเรื่อง “การปฏิรูปประเทศให้เป็นประชาธิปไตย” กษัตริย์ฮุสเซนได้ประกาศว่าจะจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปในปี 1993 และปัญหาการคอร์รัปชันที่เกิด

ขึ้นจะได้รับการสอบสวนและแก้ไขอย่างเร่งด่วน โดยปัจจัยที่ทำให้กษัตริย์สุสเซ็นซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นผู้ปกครองของจอร์แดน ณ ช่วงเวลาดังกล่าวตัดสินใจเช่นนั้นมาจากปัจจัยหลายประการ ประการแรกคือแรงกดดันจากแหล่งทุนภายนอก ซึ่งในขณะนั้นจอร์แดนจำเป็นต้องพึ่งแหล่งทุนเหล่านี้อย่างมากและการปฏิรูปประเทศให้เป็นประชาธิปไตยก็เป็นเงื่อนไขประการหนึ่งของเงินกู้ ประการที่สอง วิธีการควบคุมสังคมแบบเบ็ดเสร็จ เช่นการประกาศกฎอัยการศึกหรือปิดกั้นการมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างในอดีตนั้นใช้ไม่ได้ผลในบริบทหลังสงครามเย็น และจะส่งผลกระทบเชิงลบต่อความสัมพันธ์กับตะวันตกอันเป็นแหล่งเงินทุนที่สำคัญ วิธีการ “ทำให้เป็นประชาธิปไตย” จึงเป็นทางเลือกที่ดีกว่า และประการสุดท้าย คือการหาวิธีการป้องปรามอิทธิพลทางการเมืองที่มีมากขึ้นของกลุ่มเคลื่อนไหวอิสลาม โดยกษัตริย์สุสเซ็นเชื่อว่าเมื่อนำกลุ่มเคลื่อนไหวทางศาสนาเหล่านี้เข้ามาสู่การเมืองกระแสหลักจะช่วยลดระดับ “ความสุดโต่ง” ลงและมีกลุ่มการเมืองอื่นๆ เข้ามาถ่วงดุล (Milton-Edwards, 1993, 193-194)

การเลือกตั้งในปี 1993⁷ เป็นไปด้วยความเร่งรีบและฉุกเฉิน ทำให้กลุ่มศาสนาอย่างกลุ่มบราเดอร์มูสลิม (Muslim Brotherhood) เป็นฝ่ายได้เปรียบเนื่องจากมีการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวและทำกิจกรรมต่างๆ มาเป็นเวลายาวนานพอสมควร จึงทำให้ผลการเลือกตั้งที่ออกมาถือว่าเป็นชัยชนะของกลุ่มเคลื่อนไหวอิสลาม อย่างไรก็ตาม การเลือกตั้งที่เกิดขึ้นในครั้งนี้ถูกเรียกว่า quasi-democratic election หรือการเลือกตั้งที่ยังไม่เป็นประชาธิปไตยสมบูรณ์ ที่เป็นเช่นนั้นเพราะพรรคการเมืองทุกพรรคไม่สามารถมีสิทธิหาเสียงได้อย่างเท่าเทียม การเข้าถึงสื่อต่างๆ ก็ยังไม่ทั่วถึง และไม่ได้มีการให้สิทธิผู้หญิงในการเลือกตั้งหรือลงสมัครรับเลือกตั้ง ผลการเลือกตั้งที่ออกมาคือพรรคของกลุ่มบราเดอร์มูสลิมได้รับเลือกตั้ง

⁷ การเลือกตั้งในปี 1993 ไม่ใช่การเลือกตั้งครั้งแรกของจอร์แดนภายใต้ระบบกษัตริย์ ก่อนหน้านั้นในปี 1989 ได้มีการจัดการเลือกตั้งแล้ว แต่เป็นการเลือกตั้งที่อยู่ภายใต้การประกาศกฎอัยการศึก ไม่ได้อนุญาตให้มีพรรคการเมืองต่างๆ มาแข่งขันกัน และสื่อต่างๆ ยังถูกปิดกั้นจากรัฐบาล แต่การเลือกตั้งในปี 1993 อยู่ในบรรยากาศที่เปิดเสรีกว่า มีการแก้ไขกฎหมายให้พรรคการเมืองเป็นสิ่งที่ถูกกฎหมาย หลังจากที่ไม่อนุญาตให้มีการจัดตั้งพรรคการเมืองมาตั้งแต่ปี 1957

22 ที่นั่งจากทั้งหมด 80 ที่นั่งและกลุ่มอิสลามอื่นๆ รวมกันได้ 12 ที่นั่ง ก่อนที่จะมีการเลือกตั้งเกิดขึ้น กษัตริย์จอร์แดนมีอำนาจในการแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีและสมาชิกสภาสูง และมีอำนาจตรวจสอบควบคุมสถาบันทางการเมืองทุกสถาบันโดยที่ไม่มีใครสามารถตรวจสอบอำนาจของกษัตริย์ได้ ภายหลังการเลือกตั้ง โครงสร้างอำนาจของกษัตริย์ก็ยังคงเดิมอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง กล่าวคือกษัตริย์ยังคงมีอำนาจสูงสุด และยังสามารถถึงฝ่ายตรงข้ามทางการเมืองเข้ามาเป็นฝ่ายเดียวกับตน พร้อมทั้งนโยบายความรับผิดชอบในการแก้ไขวิกฤตเศรษฐกิจให้กับรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง

สามปีหลังจากการเลือกตั้งได้มีการร่าง National Charter ขึ้น ซึ่งส่งเสริมระบบการเมืองแบบหลายพรรคมากขึ้น สนับสนุนพหุนิยมทางการเมืองและให้เสรีภาพแก่สตรีและสื่อมวลชนมากยิ่งขึ้น หากดูตามตัวบทแล้ว National Charter ฉบับนี้ถือว่าเป็นสัญญาณที่ดีที่จอร์แดนเข้าสู่ความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น แต่ในความเป็นจริงแล้วการที่กษัตริย์สุลต่านทรงสนับสนุนและผลักดันการเมืองแบบพหุนิยมนั้นเนื่องจากพระองค์ต้องการให้มีกลุ่มการเมืองอื่นๆ ขึ้นมาคานอำนาจกับกลุ่มทางศาสนาเหล่านี้ ส่วนกลุ่มอิสลามที่ได้รับคะแนนนิยมค่อนข้างสูงในการเลือกตั้งก็ได้พยายามผลักดันให้มีการบรรจุกฎอิสลามอยู่ใน National Charter ซึ่งก็สามารถผลักดันได้เป็นผลสำเร็จโดยกษัตริย์สุลต่านไม่ได้ทำการคัดค้านแต่ประการใด ฉะนั้นในข้อที่สี่ของกฎบัตรแห่งชาติดังกล่าวได้ระบุว่า *"Islam is the religion of the state, and Islamic law is the principal source of legislation"* (The Jordanian National Charter, 1990) ซึ่งการระบุในลักษณะนี้ทำให้เนื้อหาของกฎบัตรมีความขัดแย้งกันเอง เช่น ข้อที่ให้เสรีภาพแก่ผู้หญิงมากขึ้นก็จะขัดกับข้อที่สี่นี้ และในกฎบัตรก็ไม่ได้ระบุว่าหากเกิดกรณีเนื้อหาขัดกันแล้วจะมีข้อสรุปอย่างไร เนื้อหาที่ขัดกันดังกล่าวไม่ได้เกิดจากความผิดพลาดแต่เป็นความตั้งใจของราชวงศ์เพื่อที่จะได้ไม่ต้องเปิดเสรีทางการเมืองและสังคมอย่างเต็มที่ตามที่ระบุไว้ในกฎบัตร นอกจากนี้ยุทธศาสตร์การถ่วงดุลอำนาจของกลุ่มศาสนาก็ประสบความสำเร็จอย่างดี เพราะนอกจากกฎบัตรจะอนุญาตให้มีการจัดตั้งพรรคการเมืองอื่นๆ ขึ้นมาได้แล้ว ยังมีการระบุว่าหน่วยงานความมั่นคงของ

รัฐสามารถเข้าตรวจสอบการดำเนินงานของพรรคการเมืองได้ และห้ามไม่ให้พรรคการเมืองรับเงินสนับสนุนจากต่างชาติ ซึ่งการระบุเช่นนี้ส่งผลกระทบต่อกลุ่มเคลื่อนไหวอิสลามอย่างรุนแรง เพราะเท่ากับเป็นการตัดแหล่งเงินทุนที่สำคัญของกลุ่มออกไป อีกทั้งรัฐบาลยังสามารถตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มอย่างใกล้ชิด ส่วนทางด้านสังคมนั้นได้มีการออกกฎหมายที่เข้มงวดขึ้นโดยกลุ่มอิสลามที่ได้รับเสียงข้างมากในสภาผู้แทนราษฎร เช่น มีการควบคุมเนื้อหาของสื่อต่างๆ ที่เข้มงวดมากขึ้น มีการแบ่งแยกเพศตามสถานที่สาธารณะต่างๆ อย่างชัดเจนมากขึ้น ตลอดจนสร้างแรงกดดันให้ผู้หญิงต้องใส่ผ้าคลุมบริเวณหัวลงมาถึงหน้าอกหรือ *hijab* ในสถานที่สาธารณะมากยิ่งขึ้น ซึ่งในเรื่องนี้ภักตร์ยัสซุสเซ็นก็ปล่อยให้กลุ่มอิสลามดำเนินการไปโดยไม่ได้คัดค้านอะไร ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าเมื่อมีข้อส่อในกฎบัตรครอบคลุมไว้อยู่ สังคมจอร์แดนก็ไม่สามารถที่จะเปิดเสรีได้อย่างเต็มที่ และในขณะเดียวกันการสนับสนุนระบบการเมืองแบบพหุนิยมก็ทำให้เกิดกลุ่มการเมืองอื่นๆ ขึ้นมาคานอำนาจกลุ่มศาสนา พระราชอำนาจของภักตร์ยัสซุสเซ็นก็ยังมีเสถียรภาพมากขึ้น ไม่ได้เป็นการมอบอำนาจให้แก่ประชาชนตามหลักประชาธิปไตยอย่างแท้จริงแต่อย่างใด (Milton-Edwards, 1993, 196-197)

การพยายามควบคุมและจำกัดพื้นที่พลเมืองของจอร์แดนดำเนินมาเรื่อยๆ จนถึงปัจจุบัน อินเตอร์เน็ตในฐานะสื่อสำคัญที่ช่วยปลุกกระแสการลุกฮือในเหตุการณ์อาหรับสปริงถูกควบคุมอย่างเข้มงวดในจอร์แดนผ่าน Press and Publications Law โดยในเดือนมิถุนายน 2013 รัฐบาลได้สั่งปิดเว็บไซต์ข่าวกว่า 200 แห่งด้วยข้อหาที่ไม่ได้รับใบอนุญาตจากหน่วยงานรัฐที่ดูแล ประชาชนที่ทำการประท้วงอย่างสันติถูกตั้งข้อหาและได้สวนใน “ศาลความมั่นคง” (state security court) และหลายคนถูกตั้งข้อหาก่อความไม่สงบให้แก่รัฐ และหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ นอกจากกระบวนการควบคุมดังกล่าวแล้ว รัฐยังพยายามฉายภาพความไม่สงบในประเทศอื่นๆ ภายในภูมิภาคให้กับประชาชนในประเทศเพื่อจะได้ตระหนักว่า สิทธิเสรีภาพและการเป็นประชาธิปไตยนั้นไม่ได้สำคัญเท่ากับความมั่นคงปลอดภัยที่ประชาชนชาวจอร์แดนได้รับภายใต้การปกครองในระบบปัจจุบัน (Aljazeera, 2014)

การใช้ทรัพยากรจากเศรษฐกิจแบบ rentier และการใช้กลไกของประชาธิปไตยเพื่อดำรงไว้ซึ่งอำนาจเผด็จการนั้น เป็นวิธีการที่ผู้ปกครองของหลายประเทศในตะวันออกกลางใช้เพื่อดำรงไว้ซึ่งระบอบการปกครองของตน นี่คือเหตุผลประการสำคัญที่ทำให้ประเทศส่วนมากในตะวันออกกลางไม่สามารถเปลี่ยนแปลงเป็นประชาธิปไตยได้ ไม่ใช่เป็นเพราะวัฒนธรรมทางการเมืองที่ไม่สนับสนุนประชาธิปไตยอย่างที่นักวิชาการหลายคนกล่าวอ้างจนทำให้ดูเหมือนว่าตะวันออกกลางเป็นภูมิภาคที่มี “ภาวะยกเว้น” ซึ่งในท้ายที่สุดแล้ว เมื่อความไม่พอใจผู้นำเผด็จการถูกสะสมมาเป็นระยะเวลายาวนาน บวกกับภาวะเศรษฐกิจที่ตกต่ำอย่างรุนแรง และการสร้างเครือข่ายสังคมออนไลน์ของประชาชนที่มีทัศนคติต่อต้าน ไม่พอใจรัฐบาลเผด็จการเหมือนๆ กัน ประชาชนในตะวันออกกลางก็พร้อมใจกันลุกขึ้นมาประท้วงเพื่อเรียกร้องความเปลี่ยนแปลง ในเหตุการณ์ “อาหรับสปริง” ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่พิสูจน์ว่าประชาชนตะวันออกกลางก็ได้แตกต่างไปจากคนในภูมิภาคอื่นๆ บนโลก

“อาหรับสปริง” (Arab Spring)

“อาหรับสปริง” คือชื่อที่ใช้เรียกเหตุการณ์ที่ประชาชนในประเทศอาหรับหลายประเทศลุกฮือต่อต้านรัฐบาล โดยเหตุการณ์เริ่มต้นขึ้นในเดือนธันวาคม 2010 ที่ประเทศตูนิเซีย และได้ลุกลามมาสู่ประเทศอื่นๆ ในระดับความรุนแรงที่แตกต่างกันออกไป ไม่ว่าจะเป็น อียิปต์ สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ บาห์เรน แอลจีเรีย ลิเบีย เยเมน เลบานอน จอร์แดน ปาเลสไตน์ อิรัก และซีเรีย โดยสิ่งที่มีส่วนหนุนนำประท้วงในบริเวณต่างๆ เรียกร้องมีตั้งแต่ การแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจที่เรื้อรังยาวนาน การปฏิรูปบ้านเมืองและระบอบการปกครอง การแก้ไขปัญหาคาเป็นธรรมในสังคม คัดค้านการกดขี่ความเป็นคน ไปจนถึงการเปลี่ยนแปลงระบอบ และการขับไล่ผู้นำ แต่ในการชุมนุมประท้วงของประชาชนในครั้งนี้ ไม่มีการหยิบยกประเด็นความขัดแย้งกับอิสราเอลขึ้นมาโจมตี (ยกเว้นกรณีของปาเลสไตน์) ไม่มีการประณามสหรัฐอเมริกาหรือชาติตะวันตกอื่นๆ และที่สำคัญ ไม่มีการเรียกร้องการจัดตั้ง “รัฐอิสลาม” แต่

อย่างไร จึงทำให้ปรากฏการณ์ในครั้งนี้ถูกนำไปเทียบเคียงกับเหตุการณ์การประท้วงล้มล้างรัฐบาลคอมมิวนิสต์ในยุโรปตะวันออกในช่วงปลายสงครามเย็น ด้วยเหตุนี้ความสำคัญอันยิ่งยวดประการหนึ่งของ “อาหรับสปริง” คือการพิสูจน์ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าโลกอาหรับและภูมิภาคตะวันออกกลางไม่มี “ภาวะยกเว้น” ในแง่มุมมองวัฒนธรรมทางการเมือง เนื่องจากผู้ที่มาชุมนุมประท้วงส่วนใหญ่เป็นชาวอาหรับมุสลิมที่ต้องการเสรีภาพ ศักดิ์ศรี และความกินดีอยู่ดี นั่นเอง

สาเหตุที่แท้จริงของการลุกขึ้นมาประท้วงต่อต้านรัฐบาลในหลายประเทศของประชาชนในตะวันออกกลางครั้งนี้ประกอบไปด้วยหลายประเด็นที่เชื่อมโยงกัน ประการแรกคือความล้มเหลวทางเศรษฐกิจ ในขณะที่ประเทศในภูมิภาคอื่นๆ ของโลกได้พัฒนาจากเศรษฐกิจเกษตรกรรมไปสู่เศรษฐกิจอุตสาหกรรมและกำลังมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจเทคโนโลยี สารสนเทศ และการเงิน การธนาคาร แต่เศรษฐกิจของประเทศส่วนมากในภูมิภาคนี้กลับยังล้าหลัง และศักยภาพทางเศรษฐกิจของกลุ่มประเทศอาหรับในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมาถือว่าอยู่ในระดับต่ำ ดังที่ Suzanne Maloney (2011, 67) ได้อธิบายว่า สาเหตุที่ความสามารถในการแข่งขันทางเศรษฐกิจในภูมิภาคนี้อยู่ในระดับต่ำเป็นผลกระทบจากการตกเป็นอาณานิคมสงครามที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งรวมไปถึงความไม่สงบภายในประเทศ ตลอดจนการแข่งขันกันของมหาอำนาจในภูมิภาค และกลไกตลาดที่ไม่มีประสิทธิภาพอันเป็นผลมาจากเศรษฐกิจแบบ “rentier economy” ตามที่ได้อธิบายไปในส่วนที่แล้ว Maloney ยังได้อธิบายต่อไปว่าสิ่งที่เจริญเติบโตเพียงอย่างเดียวในภูมิภาคคือประชากร ผลจากภาวะสมัยใหม่อันทำให้เกิดความก้าวหน้าทางการแพทย์ทำให้คนมีอายุยืนยาวขึ้น และอัตราการตายของทารกลดลง ประกอบกับภูมิภาคตะวันออกกลางเป็นภูมิภาคที่มีอัตราการเกิดสูงในระดับเดียวกับทวีปแอฟริกา ทำให้สองในสามของประชากรในภูมิภาคนี้มีอายุต่ำกว่า 30 ปี ฉะนั้นอัตราการเกิดในระดับสูงเช่นนี้ก่อให้เกิดปัญหาการว่างงาน และการได้งานในระดับที่ต่ำกว่าการศึกษาที่ได้รับมา

คุณภาพการศึกษาในตะวันออกกลางคืออีกปัญหาหนึ่ง โดยสำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติหรือ UNDP ได้เตือนไว้ในรายงาน Arab

Human Development Report ตั้งแต่ปี 2003 ว่าระบบการศึกษาในประเทศอาหรับไม่ได้ช่วยให้เด็กเรียนพัฒนาการคิดเชิงวิพากษ์ วิเคราะห์ และตั้งคำถาม แต่สอนให้เชื่อฟัง และปฏิบัติตามคำสั่ง รวมทั้งการพัฒนาในเชิงทักษะด้านอื่นๆ ก็ยังอยู่ในระดับต่ำ (UNDP, 2003) ส่งผลให้ประเทศอาหรับขาดแคลนสิ่งที่เรียกว่า “human capital” หรือ “ทุนมนุษย์” ที่น่าสนใจเพียงพอที่จะดึงดูดการลงทุนจากต่างชาติ ปัจจุบันการลงทุนจากต่างชาติส่วนมากก็เป็นการเข้ามารับสมัครพนักงานมั่นคงและข้าราชการ ซึ่งเป็นการลงทุนที่ผู้ได้ประโยชน์คือกลุ่มผู้นำและพวกพ้องเท่านั้น แต่ไม่ได้ลงไปถึงประชาชนทั่วไปในสังคม (Pollack, 2011: 2)

ปัญหาทั้งทางด้านการศึกษา และเศรษฐกิจที่ไม่ได้รับการแก้ไขอย่างจริงจังเป็นผลมาจากปัญหาทางการเมืองที่เต็มไปด้วยผู้ปกครองและนักการเมืองที่คอร์รัปชัน ระบบกฎหมายและงานยุติธรรมที่ไม่มีประสิทธิภาพ ทำให้การลงทุนยิ่งเกิดความไม่มั่นใจที่จะเข้ามาลงทุนระยะยาว ในอดีตเมื่อเกิดการเรียกร้องจากประชาชนให้แก้ไขปัญหาลำบากอย่างจริงจัง รัฐบาลมักใช้มาตรการสองรูปแบบคือ การปราบปรามผู้ชุมนุมประท้วงอย่างรุนแรง (ในเหตุการณ์ “อาหรับสปริง” ก็ยังเกิดการใช้ความรุนแรงต่อผู้ประท้วง อย่างเช่น ซีเรีย ที่สุดท้ายกลายมาเป็นสงครามกลางเมืองและยึดเยื้ออยู่จนถึงปัจจุบัน) และอีกมาตรการหนึ่งคือสัญญาว่าจะมีการ “ปฏิรูป” แต่ก็เป็นเพียงการปฏิรูปแบบผิวเผินโดยไม่ได้เข้าไปแก้ไขปัญหาคาใจต้นเหตุ ฉะนั้นปัญหาที่มีอยู่นอกจากจะไม่ได้ได้รับการแก้ไขแล้วยังถูกทำให้เลวร้ายขึ้น ปัญหาเรื่องการกระจายรายได้ที่ไม่เท่าเทียมในสังคม ปัญหาการความแออัดในเมืองเนื่องจากภาคเกษตรกรรมไม่ได้รับการพัฒนาอย่างจริงจังและมีประสิทธิภาพทำให้คนย้ายถิ่นเข้ามาในเมือง แต่ก็ต้องประสบกับปัญหาการขาดแคลนระบบสาธารณสุขและขนส่งมวลชนที่ไม่เพียงพอและไร้ประสิทธิภาพ ปัญหาเหล่านี้ทำให้เกิดความไม่สบายกายไม่สบายใจในชีวิตประจำวัน สิ่งสมเป็นความคับข้องใจจนกลายมาเป็นพลังทางการเมืองเพื่อเคลื่อนไหวให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างจริงจังจนสามารถลุกฮือโค่นล้มระบอบเผด็จการที่ปกครองอย่างไร้ประสิทธิภาพมายาวนานได้ อย่างในตูนีเซีย และอียิปต์

อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นปัญหาที่สะสมมายาวนาน แต่สาเหตุที่การประท้วงเพิ่งมาเกิดขึ้นในช่วงปลายปี 2010 นั้นเพราะมีปัจจัยสนับสนุน (facilitator) และเหตุการณ์ที่เป็นตัวเร่งปฏิกิริยา (catalyst) โดยปัจจัยสนับสนุนนั้นแบ่งออกเป็นสามประเด็น โดยประเด็นแรกเกี่ยวข้องกับ “ประชาธิปไตยเทียม” ที่ได้กล่าวไปแล้วในหัวข้อที่แล้ว วาระบอบเผด็จการทั้งหลายมักจะใช้การปฏิรูปที่เลอคูเป็น “ประชาธิปไตย” เพื่อคงไว้ซึ่งอำนาจต่อไป หรืออีกนัยหนึ่ง คือการเปิดเสรีภายใต้การควบคุมของรัฐเพื่อคงสถานะทางอำนาจเดิมของตนไว้ แต่การกระทำเช่นนี้ได้เปิดโอกาสให้มีสถาบันและองค์กรที่คล้อยคลึงกับองค์กรในระบบเสรีประชาธิปไตยแต่อยู่ภายใต้การตรวจสอบควบคุมของรัฐเกิดขึ้น นักวิชาการอย่าง George Joffé (2011: 520) ได้เสนอว่าสุดท้ายแล้ว สถาบันเหล่านั้นก็กลายมาเป็นตัวแสดงสำคัญที่เป็นแกนนำในการขับเคลื่อนมวลชนล้มล้างระบอบเดิมๆ ในเหตุการณ์อาหรับสปริง กรณีอียิปต์คือตัวอย่างที่ชัดเจน ตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา องค์กรในลักษณะประชาสังคมที่ถูกกำกับและควบคุมโดยรัฐมีจำนวนสูงถึง 30,000 องค์กร กลุ่มภราดรภาพมุสลิมยังคงเป็นกลุ่มที่ทำทลายระบอบการปกครองของมูบารัคอย่างต่อเนื่องและหัวหน้ากลุ่มถูกจับกุมอยู่บ่อยครั้ง กลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิมนุษยชนก็ถูกกล่าวหาด้วยข้อหาต่างๆ ตลอดจนการเลือกตั้งก็เป็นไปอย่างไม่บริสุทธิ์ยุติธรรมและมีความรุนแรงเข้ามาเกี่ยวข้อง ความคับข้องใจของชาวอียิปต์ได้ทวีความรุนแรงมากขึ้นโดยเฉพาะในกลุ่มชนชั้นกลางที่ไม่พอใจความพยายามของอดีตประธานาธิบดีมูบารัคที่จะสืบทอดอำนาจให้กับลูกชายของตน กลุ่มเคลื่อนไหวทางการเมืองที่เรียกตัวเองว่า “Kefaya” หรือแปลว่า “enough” (พอเสียที!) จึงเกิดขึ้นในปี 2004 แต่การเคลื่อนไหวในครั้งนั้นล้มเหลวเนื่องจากการรวมตัวกันเฉพาะชนชั้นกลาง ไม่ได้ดึงชนชั้นล่างของสังคมเข้าร่วมด้วย และอยู่ฝ่ายตรงข้ามกับกลุ่มภราดรภาพมุสลิมจึงทำให้แนวร่วมมีไม่เพียงพอ กลุ่มนี้ได้มีกิจกรรมเคลื่อนไหวเรียกร้องมาเป็นระยะ จนในที่สุดกลุ่มภราดรภาพมุสลิมและกลุ่ม Kefaya ได้กลายมาเป็นแกนนำที่สำคัญในเหตุการณ์ “อาหรับสปริง” ในอียิปต์ ฉะนั้นการพยายามปฏิรูปประเทศเพื่อให้ดู “เหมือน” เป็น “ประชาธิปไตย” เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับระบอบการปกครองของระบอบเผด็จการเหล่านี้ได้

เปิดโอกาสให้กลุ่มประชาสังคมที่ต่อต้านรัฐบาลเรียนรู้ที่จะเคลื่อนไหว แม้จะต้องเผชิญกับอุปสรรคแต่ท้ายที่สุดแล้วกลุ่มเหล่านี้ก็กลายเป็นกำลังสำคัญในการโค่นล้มรัฐบาลในที่สุด

ประเด็นที่สอง คือบทบาทของกองทัพซึ่งเป็นสถาบันหนึ่งที่มีความสำคัญในภูมิภาคนี้มาโดยตลอด ทั้งในฐานะผู้ปกครอง ผู้รักษาความมั่นคง ผู้จัดตั้งรัฐบาลและผู้ล้มล้างรัฐบาลในเวลาเดียวกัน แม้ว่าเหตุการณ์อาหรับสปริงมักจะถูกกล่าวถึงในแง่ที่ว่าเป็นการแสดงพลังของประชาชนเพื่อล้มล้างระบอบเผด็จการ แต่นักวิชาการอย่าง Maberick Fisher นักวิจัยของ Strategic Forecasting (Stratfor, 2012) ได้เสนอว่า ในกรณีของอียิปต์ กองทัพมีส่วนอย่างมากต่อการโค่นล้มระบอบของอดีตประธานาธิบดีมูบารัค โดยก่อนหน้าที่จะเกิดการประท้วงในเดือนมกราคม 2011 นั้น ทางกองทัพได้ “ยื่นคำขาด” ต่อประธานาธิบดีให้เปลี่ยน “ทายาททางการเมือง” แต่หลังจากที่พรรค National Democratic Party (NDP) ของเขาชนะการเลือกตั้งในเดือนธันวาคม 2010 สถานภาพของกามาล มูบารัคในฐานะทายาททางการเมืองและผู้นำคนต่อไปของประเทศกลับมีความมั่นคงขึ้นอีกครั้ง ฉะนั้นเมื่อการชุมนุมประท้วงของประชาชนเริ่มต้นขึ้นในเดือนมกราคม 2011 กองทัพจึงไม่ได้เข้าร่วมการปราบปรามฝูงชนแต่อย่างใด แต่กลับทำหน้าที่เป็นผู้ปกป้องประชาชนจากการปราบปรามของตำรวจและทำหน้าที่เป็นตัวกลางระหว่างประชาชนกับรัฐบาล สุดท้ายกองทัพก็ประสบความสำเร็จเมื่อระบอบของมูบารัคถูกโค่นล้มไปในที่สุด

ปัจจัยสนับสนุนที่สำคัญประเด็นสุดท้ายคือการพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศ การพัฒนาระบบสื่อสังคมออนไลน์ (social media) ตลอดจนการเข้าถึงอินเทอร์เน็ต เนื่องจากระบอบเผด็จการส่วนมากในโลกอาหรับมีกลไกในการควบคุม “พื้นที่พลเมือง” หรือ “civic space” อันเป็นพื้นที่ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางการเมือง วิพากษ์วิจารณ์ระบอบการปกครอง รวมไปถึงการรวมกลุ่มประชาสังคม ฉะนั้นสื่อออนไลน์รูปแบบใหม่นี้จึงเป็นทางออกให้กับมาตรการการ “ปิดหู ปิดตา” ประชาชน โดยที่ผู้นำเหล่านั้นก็จำเป็นต้องอนุญาตให้มีการพัฒนาสื่อออนไลน์ในประเทศได้ เนื่องจากการเข้าถึงอินเทอร์เน็ตเป็นสิ่งจำเป็นของระบบเศรษฐกิจในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นการทำธุรกิจในรูปแบบการ

ค้าขาย บริการ ตลอดจนการส่งเสริมการลงทุน และการท่องเที่ยวเพื่อดึงเม็ดเงินจากต่างประเทศเข้ามา สื่อรูปแบบใหม่เหล่านี้จึงถูกพัฒนาขึ้นและการติดต่อสื่อสารผ่านสื่อในลักษณะนี้ รัฐบาลสามารถตรวจสอบควบคุมเนื้อหาได้ยาก แตกต่างจากสื่อดั้งเดิมที่รัฐสามารถเข้าไปควบคุมได้อย่างเต็มที่ ฉะนั้นสื่อรูปแบบใหม่จึงทำให้เกิดพลังของประชาชนในรูปแบบ “Cyberactivism” หรือ “กลุ่มเคลื่อนไหวในโลกออนไลน์” โดยได้เริ่มต้นในอียิปต์ตั้งแต่ปี 2004 และได้ขยายไปยังประเทศต่างๆ ในตะวันออกกลางและแอฟริกาเหนือ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างเสรี รวมไปถึงประเด็นทางการเมือง และสร้างความรู้สึกร่วมกันให้เกิดขึ้น (Khondker, 2011, 676) และเมื่อเกิด “ตัวเร่งปฏิกิริยา” ซึ่งก็คือเหตุการณ์ที่เปรียบเสมือน “ฟางเส้นสุดท้าย” ที่ทำให้เกิดการลุกฮือของประชาชนไม่ว่าจะเป็นกรณีการเผาตัวตายของ Bouazizi ในตูนิเซีย⁸ และการที่ Khaled Said โดนตำรวจทำร้าย

⁸ ในวันที่ 17 ธันวาคม 2010 รถเข็นขายผักของ Bouazizi ถูกยึดโดยตำรวจหญิงวัย 45 ปี Faïda Hamdi ด้วยข้อหาที่เขาไม่มีใบอนุญาตในการใช้รถเข็นขายสินค้า ตามรายงานข่าว Bouazizi พยายามจ่ายค่าปรับและร้องขอรถเข็นคืนเนื่องจากเขาคือผู้หารายได้หลักในครอบครัวที่ต้องเลี้ยงดูอีก 8 ชีวิต แต่ตำรวจหญิงปฏิเสธและตบหน้าเขา ถ่มน้ำลายใส่ พร้อมทั้งด่าทอพ้อที่เสียชีวิตไปแล้วของเขา Bouazizi ได้เดินทางไปร้องขอความเป็นธรรมที่เทศบาลเมืองแต่ถูกปฏิเสธไม่ให้เข้าพบ จะเป็นเพราะความอับอายหรือความคับข้องใจหรือด้วยเหตุใดก็ตาม เขาจึงตัดสินใจจุดไฟเผาตัวเองหน้าทำการเทศบาล Bouazizi ไม่ได้เสียชีวิตทันที มีคนนำเขาส่งโรงพยาบาลแต่สุดท้ายเขาก็เสียชีวิตในวันที่ 4 มกราคม 2011 แม้จะมีข้อมูลที่ออกมาคัดค้านว่า Bouazizi ไม่ได้ถูกกระทำรุนแรงแบบนั้น แต่เรื่องถูกแต่งเติมขึ้นเพื่อโยงไปสู่การเผาตัวตายของเขา ไม่ว่าเรื่องที่เกิดขึ้นจริงในกรณีของ Bouazizi จะเป็นเช่นไรแต่ที่สำคัญไปกว่านั้นคือการที่ชาวตูนิเซียพร้อมที่จะเชื่อเรื่องราวดังกล่าวโดยไม่ตั้งคำถาม เนื่องจากการปกครองของระบอบเผด็จการที่ขาดช่องทางที่ประชาชนสามารถเรียกร้องความเป็นธรรมเมื่อถูกกระทำโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือเมื่อถูกเลือกปฏิบัติ ความเป็นธรรมในสังคมในลักษณะนี้เกิดขึ้นช้าแล้วช้าเล่า

จนเสียชีวิตในกรณีของอียิปต์⁹ ลีอูรูปแบบใหม่เหล่านี้คือเครื่องมือสำคัญที่ช่วยกระพือข่าวสารอันสร้างกระแสความไม่พอใจของประชาชนจนเกิดเป็น “คลื่นมหาชน” ได้ในที่สุด (โพลิน กิตติเสรีชัย, 2556, 75-80)

การประท้วงเรียกร้องสิทธิ เสรีภาพ และความเป็นธรรมในสังคมจากรัฐของประชาชนในภูมิภาคตะวันออกกลางเป็นหลักฐานที่ชัดเจนที่นำมาหักล้างความเชื่อเกี่ยวกับ “ภาวะยกเว้น” และวัฒนธรรมทางการเมืองที่สนับสนุนการปกครองระบอบประชาธิปไตยของประชาชนในภูมิภาคนี้ ผลของเหตุการณ์อาหรับสปริง ณ ขณะนี้ ตุนิเซียเป็นเพียงประเทศเดียวที่สามารถเปลี่ยนผ่านไปสู่การปกครองแบบประชาธิปไตยที่ให้สิทธิเสรีภาพกับประชาชนมากขึ้นจนถึงปัจจุบัน แต่ความระส่ำระสาย ความไม่สงบที่เกิดขึ้นในดินแดนอย่างอียิปต์ อิรัก เยเมน ลิเบีย และซีเรียนั้นแสดงให้เห็นถึงบริบทที่ซับซ้อนในตะวันออกกลาง แต่สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่ปัญหาใหม่ที่ไม่เคยเกิดขึ้นในที่อื่นๆ มาก่อน ความขัดแย้งทางการเมืองและผลประโยชน์ที่ถูกฉาบหน้าและปลุกปั่นด้วยเรื่องของศาสนาที่เคยเกิดขึ้นมาในยุโรปและก่อให้เกิดสงครามยาวนานนับหลายสิบปี ปัญหาเรื่องระบบอุปถัมภ์ เส้นสาย คอร์รัปชันก็ยังคงเกิดขึ้นในหลายที่ทั่วโลกแม้แต่ในประเทศที่ใช้การปกครองในระบอบประชาธิปไตย ฉะนั้นปัญหาที่ตะวันออกกลางเผชิญไม่ใช่เรื่องใหม่ แต่เป็นปัญหาเก่าที่เกิดขึ้นในบริบทโลกที่เปลี่ยนไป ปัญหาจึงทวีความซับซ้อนและรุนแรงมากขึ้น โลกาภิวัตน์ทำให้ปัญหาวตะวันออกกลางกลายเป็นปัญหาของคนทั้งโลก แต่ความพยายามในการเข้าไป

⁹ ในวันที่ 6 มิถุนายน 2010 Khaled Said ถูกตำรวจชาวอียิปต์สองนายนำตัวออกมาจากร้านให้บริการอินเทอร์เน็ตแห่งหนึ่งในกรุงเล็กซานเดรีย แล้วถูกทุบตีจนตาย โดยภาพร่างที่ถูกทุบตีของเขาถูกแพร่กระจายไปตามสื่อสังคมออนไลน์ เป็นที่วิพากษ์วิจารณ์อย่างมากในสังคมอียิปต์ ณ ตอนนั้น จนทำให้ Wael Ghonim ผู้บริหารระดับสูงทางด้านการตลาดของบริษัทกูเกิ้ลที่ดูไบ ได้สร้างหน้าเฟซบุคโดยใช้ชื่อว่า “We are all Khaled Said” ซึ่งมีสมาชิกเพิกว่าสามแสนคนในปัจจุบัน โดยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นถูกอธิบายแตกต่างกันไป กระแสหนึ่งบอกว่าที่เขาถูกทุบตีเนื่องจากไปเขียนบล็อกในอินเทอร์เน็ต แฉการคอร์รัปชันในลักษณะรับส่วยของตำรวจท้องถิ่น แต่ในรายงานของตำรวจอ้างว่าเขาเสียชีวิตเนื่องจากพยายามกลืนยาเสพติดที่ซุกซ่อนเอาไว้ สำหรับหน้าเฟซบุค “We are all Khaled Said” สามารถเข้าถึงได้ที่ <http://www.facebook.com/elshaheed.co.uk?fref=ts>

แทรกแซงของมหาอำนาจตะวันตกทั้งโดยวิธีการใช้กองกำลังอย่างเปิดเผย และการปลุกปั่น สนับสนุนกลุ่มบางกลุ่มให้ต่อต้านอีกกลุ่มอย่างลับๆ นั้น เวลาได้เป็นเครื่องพิสูจน์แล้วว่าเป็นวิธีการแก้ปัญหาที่ผิดและกลับสร้างปัญหาใหม่ๆ ให้เกิดขึ้น สิ่งที่มีภูมิภาคนี้นี้ต้องการมากที่สุดขณะนี้คือความร่วมมือกันโดยเฉพาะด้านความมั่นคงระหว่างกัน ซึ่งเป็นวิถีในการสร้างสันติภาพที่ประชาคมระหว่างประเทศใช้ตั้งแต่ Concert of Europe เรื่อยมาจนถึงการก่อตั้งสหประชาชาติ และจากบทเรียนที่ผ่านมาระบบเหล่านี้นั้นจะประสบความสำเร็จก็ต่อเมื่อได้รับความร่วมมือจากรัฐมหาอำนาจ ในบริบทของตะวันออกกลาง มหาอำนาจในภูมิภาคที่ต้องร่วมมือกันเพื่อผลักดันให้ความร่วมมือในลักษณะนี้เกิดขึ้นคือ ซาอุดีอาระเบียและอิหร่านซึ่งเป็นตัวแทนของมุสลิมซุนนีและชีอะห์ตามลำดับและมีสายสัมพันธ์กับ “กลุ่มก่อการร้าย” ที่เป็นต้นเหตุของความรุนแรงในภูมิภาคอีกตัวแสดงหนึ่ง (The World Post, 2014) นี่คือนี่สิ่งที่ประชาคมโลกและมหาอำนาจอย่างสหรัฐอเมริกาต้องกดดันให้เกิดขึ้นโดยเร็วที่สุด เพราะความรุนแรงในภูมิภาคคือปัจจัยที่สร้างความชอบธรรมของการดำรงอยู่ของระบอบเผด็จการที่มักจะอ้างถึงเหตุผลทางด้านเสถียรภาพและความมั่นคงเพื่อลิดรอนสิทธิและเสรีภาพของประชาชน คนในภูมิภาคตะวันออกกลางไม่ได้แตกต่างจากคนในภูมิภาคอื่นๆ ทั่วโลกที่ต้องการความอยู่ดีกินดี ความเท่าเทียมและสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐาน และพร้อมที่จะต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งเหล่านั้น แต่การที่ภูมิภาคนี้ต้องประสบกับปัญหาความขัดแย้งที่ยืดเยื้อยาวนานที่ไม่ได้รับการแก้ไขอย่างถูกวิธีนั้นส่งผลให้การเปลี่ยนแปลงเป็นประชาธิปไตยเต็มไปด้วยอุปสรรคและความยากลำบาก จนดูเหมือนว่าการเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงจะเกิดขึ้นไม่ได้ภูมิภาคนี้

บรรณานุกรม

- ไชยวัฒน์ คำชูและนิธิ เนื่องจำนงค์. (2555). คลื่นลูกที่สี่ของการศึกษาการทำให้เป็นประชาธิปไตย : จากลิปเซตสู่โดมอนต์. วารสารสถาบันพระปกเกล้า, 10(1), 43-79.

- ไพลิน กิตติเสรีชัย. (2556). **ตะวันออกกลางในโลกสมัยใหม่**. ปทุมธานี : ยูโอเพ่น.
- Aljazeera. (2014). **Here is How Jordan Escaped the Arab Spring**. Retrieved May 30, 2015. from <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/02/here-how-jordan-escaped-arab-spr-20142510106257977.html>.
- Antoun, R. T. (2000). Civil Society, Tribal Process, and Change in Jordan : An Anthropological View. **International Journal of Middle East Studies**, 32(4), 441-463.
- Beblawi, H. (1987). The Rentier State in the Arab World. in Hazem Beblawi and Giacomo Luciani (eds). **The Rentier State**. London : Croom Helm.
- Davidson, C. (2005). **The United Arab Emirates: A Study in Survival**. London : Lynne Rienner Publishers.
- Esposito, J.L. and Voll, J.O. (1994). Islam's Democratic Essence. **The Middle East Quarterly**, 1(3) Retrieved from <http://www.meforum.org/151/islams-democratic-essence>.
- Esposito, J.L., Voll, J.O. (2001). **Islam and Democracy**. Retrieved May 30, 2015. from <http://www.artic.ua.es/biblioteca/u85/documentos/1808.pdf>.
- Hooghe, M. (2011). Political Culture. in John T. Ishiyama and Marijke Breuning (eds). (21st) **Century Political Science : A Reference Handbook**. London : SAGE Publications.
- Huntington, S. P. (1984). Will More Countries Become Democratic?. **Political Science Quarterly**, 99(2), 193-218.
- Joffé, G. (2011). The Arab Spring in North Africa: Origins and Prospects. **The Journal of North African Studies**, 16(4), 507-532.

- Khondker, H.H. (2011). Role of the New Media in the Arab Spring. **Globalizations**. 8(5), 675-679.
- Maloney, S. (2011). The Economic Dimension: The Price of Freedom in Kenneth M. Pollack, *et al.* **The Arab Awakening: America and the Transformation of the Middle East**. Washington, DC : The Brookings Institution.
- Milton-Edwards, M. (1993). Façade Democracy and Jordan. **British Journal of Middle Eastern Studies**, 20(2), 191-203.
- Niblock, T. (1998). Democratization: A Theoretical and Practical Debate. **British Journal of Middle East Studies**, 25(2), 221-233.
- Peterson, J.E. (1988). **The Arab Gulf State : Steps Toward Political Participation**. New York : Praeger Publishers.
- Pollack, M.K. (2011). Introduction : Understanding the Arab Awakening in Kenneth M. Pollack. *et al.* **The Arab Awakening : America and the Transformation of the Middle East**. Washington, DC : The Brookings Institution.
- Robins, R. (2009). **The Middle East**. Oxford : Oneworld Publications.
- Stephan, A. and Linz, J.J. (2013). "Democratization Theory and the "Arab Spring". **Journal of Democracy**, 24(2) : 15-30
- Stratfor. (2012). **Geopolitical Monograph : Egypt**, Retrieved May 31, 2015. from <http://forums.spacebattles.com/threads/stratfor-geopolitical-monograph-egypt.227200/>.
- Time. (2011). **Why the Arab Spring Never Came to The U.A.E**. Retrieved May 30, 2015. from <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,2083768,00.html>.
- Tessler, M. and Gao, E. (2005). Gauging Arab Support for Democracy. **Journal of Democracy**, 16(3), 83-97.

- The Jordanian National Charter. (1990). **Chapter One: Rationale and Aims**. Retrieved May 30, 2015. from <http://www.kinghussein.gov.jo/charter-national.html>.
- The Telegraph. (2014). **Why Western democracy can never work in the Middle East**. Retrieved May 29, 2015. From <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/11037173/Why-Western-democracy-can-never-work-in-the-Middle-East.html>.
- The World Pot (2014). **The Middle East Crises : A Blame Game or Finding a Solution?**. Retrieved May 31, 2015. from http://www.huffingtonpost.com/akbar-ganji/the-middle-east-crises-a_b_6058290.html.
- UNDP. (2003). **Arab Human Development Report 2003 : Building a Knowledge Society**. Retrieved May 31, 2015. from <http://www.arab-hdr.org/publications/other/ahdr/ahdr2003e.pdf>.

Translated Thai References

- Khamchoo, C. and Nuengchamnong, N. (2012). The Fourth Wave of Democratization : From Lipset to Diamond. **King Prajadhipok's Institute Journal**, 10(1), 43-79. [in Thai]
- Kittisereechai, P. (2013). **Middle East in the Modern World**. Patumthani : U-Open. [in Thai]